

ПРИЛОЗИ

Stevo VUČINIĆ*

PRIOLOG PROUČAVANJU MJESTA BITKE IZMEĐU VOJSKI DUKLJANSKOG KRALJA DOBROSLAVA I RAŠKOG ŽUPANA VUKANA

*Analiza materijalnih izvora za XLIII glavu
“Ljetopisa popa Dukljanina”*

Uvod

Da bi se izvršila utemeljena procjena validnosti “Ljetopisa popa Dukljanina”, kao spisa istoriografskog karaktera, odnosno, da bi se potvrdio ili osporio takav njegov karakter, neophodna je komparativno-analitička provjera podataka iz Ljetopisa, u korelaciji sa naznačenim toponimima, hidronimima, oronimima, etnonimima, geografijom, te, naročito, materijalnim činjenicama. Mi smo, u ovom prilogu, predstavili rezultate sveobuhvatne i detaljne komparativne analize podataka navedenih u šestoj i sedmoj rečenici XLIII glave, “Ljetopisa popa Dukljanina”, sa naznačenim geografskim i geomorfološkim osobinama terena te vojno-strategijskim i taktičkim uslovima kao i artefaktima pronađenim u koritu rijeke Zete, u neposrednoj blizini ostataka antičke Dokleje. Inače, navedena glava je istovjetna u oba prepisa “Sklavorum Regnuma”, dakle, i u Vat. Lat. 6958 i beogradskom R-570¹. Takođe, i u tekstu: “Scriptores rerum Hungaricarum veteres, ac genuini”, vol. III, Bibliopolre Vindobonensis, 1746, p476-509, koji je objavio Johanes Georgii Schwandtneri a štampan je na latinskom i u prevodu u “Monumenta Montenegrina”, knjiga X, Istorijski Institut, 2003 godine, pripremio za štampu Vojislav D. Nikčević. Zato ću je, u daljem tekstu, citirati po Vat. Lat. 6958². Takođe, i za druge citate iz Ljetopisa koristiću isti rukopis.

* Autor je publicista.

¹ Dr. Eduard Peričić, Sclavorum regnum Grgura Barskoga, Conteco, Bar 1998. uporedno oba rukopisa od 96-21. strane.

² Isto.

U navedenoj glavi pominje se bitka između vojski dukljanskog kralja Dobroslava i raškoga župana Vukana koji je podržavao pretedenta na dukljanski presto Kočapara. Prema Dukljaninu, bitka se odigrala u arealu antičkog grada Dokleje. Sa stanovišta srednjovjekovne vojne doktrine postavlja se suštinsko pitanje: da li prostor areala antičkog grada Dokleje može biti bojišnica i pod kojim uslovima odnosno, da li su osnovano i zašto vojskovođe zaraćenih strana izabrale ovaj prostor za sukob dvije vojske? Dakle, da li je bitka o kojoj je riječ autorova fikcija ili istorijska činjenica? Pa, da bismo potvrdili ili opovrgli navode iz citirane glave, napravili smo komparativnu analizu geografskih, geomorfoloških i vojno-strategijskih te vojno-taktičkih razloga i drugih uslova za ovu bitku na prostoru antičke Dokleje. Takođe, interpretirali smo, u korelaciji sa prethodno izvršenom analizom, i obilne nalaze ranosrednjovjekovnog materijala iz rijeke Zete, i to upravo u neposrednoj blizini ruina antičke Dokleje. A kao sveukupni rezultat izveli smo i odgovarajući zaključak.

U XLIII glavi Ljetopisa, u šestoj i sedmoj rečenici, piše: “Commiso denique bello supra fluvium, qui Moracia dicitur, cecidit pars populi regis Dobroslavi et ipse captus est. Post haec Cociaparus cum Belcano mittentes vinculatum regem Dobroslavum in Rassam, venerunt et obtinuerunt Zentam et depraedaverunt maximam partem Dalmatie³ - Kada se, dakle, zametnu boj u Diokliji, na rijeci koja se zove Morača, pogibe dio Dobroslavljevih ljudi a on bi zarobljen. Potom su Kočapar i Vukan poslali okovana Dobroslava u Rašku a oni odu i zauzmu Zetu te opljačkaju veliki dio Dalmacije⁴. Ove rečenice indetifikuju areal antičkog grada Dokleje kao mjesto na kome se, kako pop Dukljanin piše, odigrala navedena bitka. Inače, Konstantin Porfirogenit, sredinom desetog vijeka, u “Spisu o narodima”, strana 63, o oblasti Duklje i istoimenom gradu piše: “Duklja se naziva po gradu u ovoj zemlji koji sagradi car Dioklecijan, a sada je to pust grad i do danas se zove Duklja”. A Mavro Orbini, o ovom sukobu dukljanske i raške vojske, u svom djelu Kraljevstvo Slovena, prevedeno u izdanju Narodne novine, Zagreb, 1999 godine, na strani 300, kaže:” Kočapar ode u Rašku i prijatelji se s tamošnjim knezom Belkanom, te skupiše vojsku i povedoše je u pohod protiv Dobroslava. Ovaj im se suprostavi sa svojim ljudima, pa kad se uhvatiše u koštac na obali Morače, vojska Dobroslavova osta poražena, a on sam pade živ u ruke neprijatelju”. U daljem tekstu, nakon što predstavimo rezultate gore naznačene uporedne analize, pokazaćemo da ova Orbinova rečenica, pri indetifikaciji mikrolokaliteta na kome se dogodio boj između dukljanske i raške vojske nije oprečna tvrdnji popa Dukljanina. Ali, kao prvo, postavlja se pitanje da li postoje razlozi, vojno-strategijske i taktičke naravi, koji bi uslovlili sukob dukljanske i

³ Isto.

⁴ prevod isti autor.

raške vojske na teritoriji areala pustog antičkog grada Dokleje ili u njenoj neposrednoj blizini? Da bi smo odgovorili na ovo pitanje razmotrićemo sve relevantne činjenice za donošenje zaključka.

Granice oblasti Zete i Dalmacije

Dakle, u XLIII glavi pominje se Dokleja iznad rijeke koja se zove Morača, te oblasti Dalmacija i Zeta. Za razumijevanje ove glave prethodno ćemo razlučiti međusobne odnose ovih dviju oblasti u teritorijalnom, saobraćajnom, geografskom i historiografskom pogledu. Takođe, i topičku poziciju Duklje u odnosu na njih kao i poziciju grada u lokalnim geografskim uslovima.

Autor Ljetopisa⁵ precizno indetifikuje tri toponima izvedena od imenice Dioclia. U IX glavi pominje se civita Dioclitiana (Dukljanski grad). Pisac Ljetopisa navodi da je u crkvi Svete Marije u Dukljanskom gradu sahranjen legendarni slovenski kralj Svetopelek. U istoj glavi pominje se i Dioclia (Duklja) u kojoj je po naređenju kralja Svetopeleka posvećen arcibiskup (arhi-episkop) nadležan za Gornju Dalmaciju, a u XLIII glavi pominje se Dioclia supra fluvium qui dicitur Moracia. Dakle, Duklja na rijeci koja se zove Morača. Poslednji toponim indetifikovan je u korelaciji sa hidronimom Morača, upravo, u šestoj rečenici XLIII glave Ljetopisa. Ovaj toponim označava ruševine antičkog grada Dokleje koje se nalaze, najdužim perimetrom, iznad istoimene rijeke. Recentno stanovništavo danas ih zove Duklja. Taj naziv se odomaćio u literaturi pa ćemo ga i mi upotrebljavatu u tekstu.

Što se oblasti Dalmacije tiče, o njenim garanicama u XXXVI glavi piše povodom pohare koju je izvršio car Samuilo: "Post haec congregato exsecitu, debelalavit Dulcinium longo tempore, sed eum capere nullatenus valuit. Inde ascendit iratus, caepit destruere, incendere ac depraedare totam Dalmatiam, Decatarum autem atque Lausiam civitates incendit nec non et vicus et totam provinciam devastatit, ita ut terra videretur esse sine habitatore - Potom spojivši vojsku, opsijedaše mnogo vremena Ulcinj ali ga ne mogaše nikako zauzeti. Odande se diže gnjevan i poče rušiti, paliti i pljačkati cijelu Dalmaciju, gradove pak Kotor i Dubrovnik zapali, pa sela i cijelu oblast opustoši tako da se činjelo da je zemlja bez stanovnika"⁶. Na temelju uporedne analize teksta XXXVI i XLIII glave možemo utvrditi da se Dalmacijom zove primorska oblast, izuzimajući teritorije župa Oblik, Prapatna, Budva sa Kučevom i Gripoli (Grbalj) koje su primorske oblasti Zete.

U XXX glavi Ljetopisa oblast Zete indetifikovana je na sljedeći način: "Post haec Predimiro regni nati sunt quator filii, quorum nomina sunt haec: primogenitus Chvalimirus, secundus Boleslavus, tertius Dragislavus, quar-

⁵ Eduard Peričić, Ljetpis popa Dukljanina, str 67.

⁶ Isto.

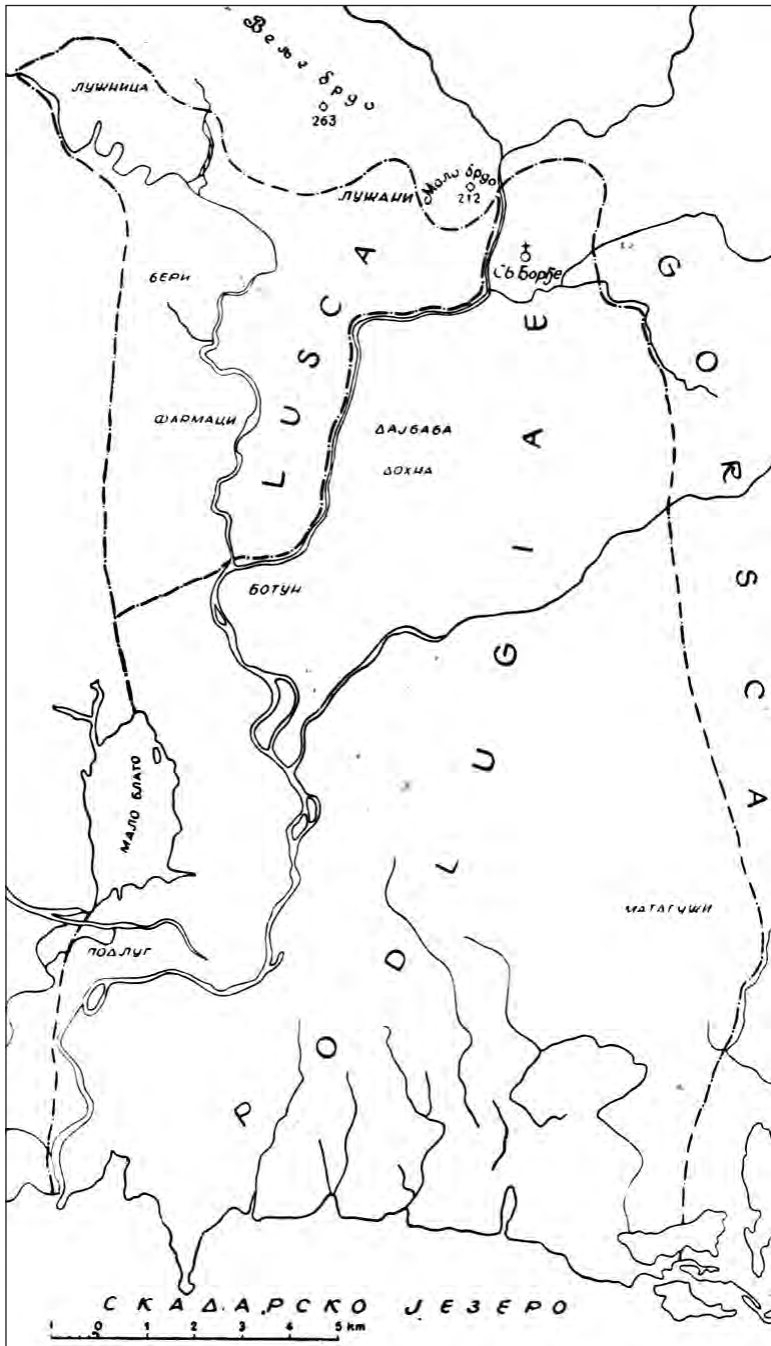
tius Svevladius, quibus et divisit terram suam hoc modo: Chvalimiro dedit Zentae regionem cum civitatibus, et has iupantias: Lusca, Podlugiae, Gorsca, Cupelnich, Obliquus, prapratna, Cermeniza, Budua cum Cuceva et Gripuli. - Potom se kralju Predimiru rode četiri sina, koji se ovako zovu: prvijenac Hvalimir, drugi Boleslav, treći Dragislav, četvrti Svevlad. Ovi i podijeli zemlju na ovi način: Hvalimiru dade oblast Zente (Zetu) s gradovima: Luska (Lješko polje), Podlužje (Žabljački okrug), Gorska (Hoti oko Podgorice), Kupelik (Koplik na istočnoj obali Skadarskog blata), Oblik (Taraboš), Prapratna (kraj između Bara i Ulcinja), Crmnica, Budva s Kučevom (Kčevo) i Gripuli (Grbalj, Župa)⁷. Današnja oblast Zeta, međutim, zahvata samo sjeverozapadni kraj srednjovjekovnog prostora, počevši od sjeverne obale Skadarskog jezera i to bez ikakve promjene ovih granica u odnosu na rijeke Moraču i Zetu od vremena kada je pisan Ljetopis. Jovan Kovačević smatra⁸ da su se na granici sjeverozapadnog dijela oblasti Zete nalazile župe Gorska (Gorsca) i Lusca. Kaže da se župa Gorska prostirala istočno od župa Lusca i Podlugie, s tromedom negdje oko Ribnice. Samo ime, kako veli, pokazuje njenu šumovitost. Ona je mogla zahvatati župne djelove kučke oblasti ka Morači, gdje se nalazi oniči vrh Gorica, na 2 kilometra udaljen od Duklje u pravcu jugoistoka. Što se tiče župe Lusca, smatra da, iako nije priobalna župa Skadarskog jezera, gravitira preko ravne Podluške župe ka jezeru. Ona, po njemu, odgovara današnjem Lješkopolju, između Morače i rijeke Sitnice, a možda je zahvatala i manje polje na lijevoj obali Matice, koje se i danas zove Lužnica. Prema Piperima, odnosno Duklji, smatra da granicu čine dva uzvišenja: Velje Brdo i Malo Brdo.

O granicama oblasti Zete (Skica 1), u odnosu na antičku Dokleju, na osnovu istraživanja provedenih početkom prošloga vijeka, Andrija Jovičević⁹ kaže: "No sa padom njene samostalnosti (Zete), ovaj se naziv sve više sužavao i danas se ovim imenom zove polje između malisorskih planina s jedne strane i crnogorskih brda s druge strane, između piperskih i kučkih brda i Skadarskog jezera. U širem se smislu ovo ime prostire i na Lješkopolje, s desne strane reke Morače, a u užem smislu na prostor s leve strane njene... Severnu granicu čine podnožja Kučkih gora iznad Podgorice, pa Malo i Velje Brdo iznad Lješkopolja. Sa Veljeg Brda granica prelazi preko r. Matice na brdo Zeleniku, pa od ove na podnožje komanskih brda. Odavde se zapadna granica proteže niz r. Maticu i r. Sitnicu, zagrađuje Lješkopolje i od r. Sitnice prelazi na lješanska brda, na brdski lanac između Lekića i Grbavaca, sa kojih povija na zapad u Gornje Blato... Dužina oblasti u pravcu i.-z. iznosi 15,

⁷ Dr Eduard Peričić, Ljetopis popa Dukljanina, str. 63.

⁸ Историја Црне Горе, Титоград 1967, стр. 318-320.

⁹ Andrija Jovičević, Zeta, Lješkopolje i Skadarsko jezero, CID, Podgorica 1999, reprint izdane knjige iz 1921, 11-12.

Skica 1. Karta župa Lusca, Podlugiae i Gorsca (*Istorija Crne Gore, Titograd 1966, str. 319*)
 Na skici se vidi da sjevernu granicu oblasti Zete čine rijeke Zeta i Morača, uzvodno po 3 kilometra, od njihovih sastavaka ispod antičke Dokleje

a u pravcu s.-j. oko 22 km. Njen oblik liči na trapez, čije istočne i zapadne granice k severu, odakle dolaze reke Morača i Zeta, konvergiraju, a k jugu divergiraju. Površina oblasti ima 300 km²". Takođe, i prof dr Pavle Radusinović¹⁰, na temelju istraživanja izvršenih nakon Drugog svjetskog rata, potvrdio je granicu današnje oblasti Zete, u odnosu na antičku Dokleju, upravo kako je utvrdio Andrija Jovičević u već citiranom radu. U Imeniku geografskih naziva srednjovjekovne Zete izdatom 1959 godine, Gavro Škrivanić na strani 24 piše: "U geografskom smislu, Zeta iz sredine XII vijeka, dakle iz vremena kada je nastao Barski rodoslov, treba da obuhvata svih deset župa koje se tu navode". Takođe, navodi da su od sredine XIV do sredine XV vijeka granice oblasti Zete zavisile, kao što i danas zavise, od raznih političkih prilika. Tako su u vrijeme Balšića zahvatale nešto širi prostor u odnosu na granice iz dvanaestog vijeka. Sezale su duboko na zapad, obuhvatajući današnju Katunsku nahiju, prolazile pored Grahova i išle na Ostrošku gredu obuhvatajući rijeku Zetu cijelim tokom i bjelopavličke i piperske planine, a rijeku Moraču je prelazila iznad Meduna, pa je išla na Kučki Kom i spuštala se na Hotski zaliv. Potom, Skadarskim jezerom do ušća Drima kod Skadra, ostavljajući Zeti sela: Selce, Hmelnicu i Kuševo, a Pilotu selo Kupelik i grad Skadar, da bi završila kod ušća Drima u more kod Lješa. Dalje, Škrivanić smatra da je od sredine XV vjeka ova granica Zete uvećana u odnosu na dukljanski period počela blijedeti. U svakom slučaju, Škrivanić se priklonio mišljenju Stojana Novakovića koji je oblast Zete utvrdio na osnovu *Slavorum Regnuma*. Novaković je razlučio pojmove Zete u fizičkoj u odnosu na političku geografiju. Smatrao je da je Zeta u geografskom smislu nepromjenljiva a da su se u političkom pogledu njene granice mijenjale zavisno od političkih prilika. Analogno sa ovim je i pitanje granica Crne Gore. One su u geografskom smislu veoma precizne i obuhvataju četiri nahije. Međutim, u političkom pogledu, pod pojmom Crna Gora podrazumijevaju se granice današnje republike koje su ograničile nemjerljivo veću teritoriju. Ovaj naziv je dat u čast oružja stanovnika takozvane Stare Crne Gore koji su bili predvodnici borbe za stvaranje moderne države. Tako da je granica oblasti Zete, u geografskom smislu, koju su utvrdili istraživači neposredno pred Drugi svjetski rat, u stvari, bila, u svom zapadnom dijelu, u odnosu na antičku Dokleju, očito, istovjetna kao u vrijeme kada je pisan *Ljetopis popa Dukljanina*, odnosno, u dvanaestom vijeku. Inače, u to vrijeme oblast Zeta bila je jedna od regija Dukljanske države. Tako je očito da se ime ove oblasti punih osam stotina godina zadržalo u narodnoj svijesti, protežući se na precizno utvrđni geografski prostor. A u narodnom pamćenju su se zadržale reminiscencije i na neuporedivo veću oblast srednjovjekovne Zete, koja nije geografski već

¹⁰ Prof dr Pavle Radusinović, Stanovništvo i naselja Zetske ravnice od najstarijeg do novijeg doba, Titograd-Nikšić 1991, knjiga II, str. 17, 20 i 147.

politički pojam. No, autor *Ljetopisa Zetu* smatra, isključivo, kao geografski pojam, što je ovom prilikom za nas jedino relevantno. Dakle, rijeka Morača od sela Zlatice do sastavaka sa rijekom Zetom, u dužini od četiri kilometra, dio je zapadne granice s kojom se, u neposrednoj blizini sastavaka rijeka Zete i Morače, doslovno graniči istočni perimetar zidina Dokleje. A rijeka Zeta od utoka u rijeku Moraču do Vranićkih Njiva, u dužini od jednog kilometra, dio je sjeverne granice oblasti Zete, s kojom se u kraćem dijelu, počev od sastavaka prema zapadu, nekih 300 metara, graniči južni perimetar bedema antičke Dokleje. Tako da se Dokleja rijekama Zetom i Moračom, doslovno, i u dvanaestom i u dvadesetom vijeku, graniči sa oblašću Zeta. Zato je rečenica iz XLIII glave, koja glasi: “Potom su Kočapar i Belkan poslali okovana Dobroslava u Rašku a oni odu i zauzmu Zetu te opljačkaju veliki dio Dalmacije” zasnovana na činjenicama potvrđenim na terenu. Dakle, nakon pobjede nad Dobroslavljevom vojskom, Vukan i Kočapar su sa vojskom sa prostora areala antičke Dokleje prešli rijeku Zetu i stupili na tlo oblasti Zete. A potom su, obodnim prostorom Zete, preko Lješkopolja i Podluške župe, pošli u Dalmaciju i izvršili poharu po okolini dalmatinskih gradova, vjerovatno Svača, Ulcinja, Bara i Kotora.

Zemljopis prostora na kojem je smješten antički grad Duklja

Plato na kome je smještena Duklja¹¹ nalazi se na krajnjem sjeverozapadnom, uglu prostrane Zetske ravnice i pripada basenu Skadarskog jezera. Sa sjeverozapada, kroz Bjelopavličku ravnicu, teče rijeka Zeta i usijeca se s južne strane duboko kroz diluvijalnu ravan platoa Duklje. Ispod južnog perimetra gradskih zidina antičke Duklje rječno korito Zete odsijeca plato Duklje, s juga, od površi na kojoj u neposrednoj blizini dominiraju Malo i Velje Brdo a dalje se nastavljaju brdoviti predjeli Lješanske i Katunske nahije. Rijeka Morača teče od sjevera i usijeca svoje korito kroz karbonat šljunka i pijeska u narodu zvanom pećine. Prolazi neposredno ispod istočnog perimetra gradskih zidina i odsijeca Duklju od podgoričke terase, odnosno polja Zagorič na kome se, tri kilometra južnije, nalazi grad Podgorica. Ove dvije rijeke se sastavljaju na mjestu zvanom Sastavci, koje se nalazi neposredno ispod mjesta na kojem se na platou Duklje istočna i južna strana bedema lome pod oštrim uglom. Sa zapadne strane plato je odsiječen suvim koritom potoka Širalije koji u kišnom periodu izvire iz tzv. “Jame đe se đavoli štene”, smještene ispod brda zvanog Liša. Jama je udaljena od platoa Duklje oko tri kilometra sjeverno. A potok Širalija uvire u rijeku Zetu 300 metara zapadnije i uzvodno od sastavaka rijeka Zete i Morače. Od sastavaka, zajednički tok ove dvije rijeke zove se Morača, koja 25 kilometara jugoistočnije uvire u

¹¹ Piero Sticoti, *Rimski grad Doclea u Crnoj Gori*, Podgorica 1999, str. 13 - 14

Skadarsko jezero. Na taj način plato Duklje je sa tri strane oivičen dvijema rijekama, tokom sušnog dijela godine, i suvim koritom potoka Širalije, što ga je učinilo nepristupačnim. Sa sjeverne strane plato se nastavlja uzvodno uz rijeku Moraču oko tri kilometra i završava se kod mjesta zvanog Smokovac. Nekih osamstotina metara sjevernije od sjevernog gradskog bedema plato se jednim jezičkom odvaja i zavija sjeverozapadno, sastavljajući se sa poljem Straganicom, i otvara komunikaciju dalje prema obodnim piperskim i moračkim planinama iznad kanjona Platije u pravcu Mojkovca i dalje. Sa sjeverne strane grad je, takođe, bio ograđen jakim bedemima iza kojih se nalazi, i sada vidljivi, dvostruki iskop kao dodatna zaštita od napada neprijatelja. Sa te strane, svojevremeno, bilo je jedino moguće napasti i osvojiti grad. Ovako siguran i nepristupačan položaj prvobitno je bio izazovan za naseljavanje, a kasnije, u srednjem vijeku, doprinio je da grad Duklja bude sasvim raseljen.

Dakle, rijeke Zeta i Morača svojim duboko usječenim kanjonima cijepaju središnju teritoriju današnje Crne Gore na tri cjeline. Jugozapadna površ obuhvata Katunsku nahiju sa dijelom Bjelopavličke ravnice koja se nalazi sa desne strane rijeke Zete. Sjeverozapadni dio obuhvata Pipere, dio Bjelopavlića, Rovca, Moraču sa planinskim masivima Sinjavine. Ova brdsko-planinska površ preko piperskih brda kaskadno se spušta na plato neposredno ispred Duklje. Sjeveroistočni dio koji obuhvata brdsko-planinsku površ Kuča, Bratonožića i Vasojevića koja se okomito spušta u Čemovsko polje i dalje nastavlja u Zetsku ravnicu koja se naslanja na Skadarsko jezero. Ova cjelina presječena je i vodenom preprekom, odnosno, rijekom Cijevnom koja od istoka teče kroz Čemovsko polje i pet kilometra južnije od Podgorice, na obodu Zetske ravnice i Čemovskog polja, uliva se u rijeku Moraču. Cijevna u ljetnjem periodu usahne i ne predstavlja prirodnu prepreku. Takođe, i u zimskom periodu ukoliko nije bujica može se jednostavno prebroditi, naročito u dijelu toka južno od Podgorice. Na tom dijelu ona je plitka i ne naročito brza. Mada i u gornjem dijelu toka postoji niz mjesta na kojima je kanjon uzak moguće je jednostavno uspostaviti prelaz pomoću brvna.

Komunikacije između Duklje i oblasti Zete krajem XI i početkom XII vijeka ostvarivane su, isključivo, preko gazova na rijekama Zeti i Morači. Na temelju dosadašnjih istraživanja i materijalnih ostataka utvrđeno je da na ovim rijekama u tom periodu mostova nije bilo. U neposrednoj okolini Dokleje u srednjem vijeku nalazio se most od kojeg su danas očuvani ostaci zvani "Mostine". Krajem preprošlog vijeka Maksim Šobajić¹² je zabilježio da recentno stanovništvo ostatke mosta zove "Mramorje". Od njega je sačuvano sedam pilona. U knjizi "Stari kameni mostovi" grupa autora smatra da je most turski. O tome u okolnom stanovništvu ne postoji predanje niti legenda o zidanju zbog čega ovu tvrdnju treba dovesti u sumnju. Autori, inače, nijesu

¹² Maksim Šobajić, *Starine u Zeti*, Beogradu 1892.

izvršili autopsiju načina gradnje, sloga, materijala od kojeg je vršeno zidanje. Naprotiv, aproksimativno su ga, po hronološkoj indetifikaciji datirali u 16 vijek a po stilskim karakteristikama opredijelili su ga kao most koji karakteriše turski stil gradnje. Inače, most su početkom devetnaestog vijeka srušili Piperi da bi spriječili Turke da prelaze Moraču i vrše napade na njihovu teritoriju. Pjero Stikoti¹³ pretpostavlja postojanje antičkog mosta, kilometar južnije od Mostina, koji je povezivao, direkno, unutrašnjost gradskih zidina sa drugom obalom Morače i išao dalje preko polja Zagorič ka današnjoj Podgorici. Isti autor smatra da je most koncem IX ili početkom X vijeka srušila visoka voda. A, svojevremeno, da bi grad bio odbranjen od Bugara, u vrijeme pustošenja Dalmacije, krajem desetog vijeka, most je bio porušen. Za ovakvu tvrdnju ne postoje dokazi i nema matrijalnih ostataka od njega tako se može smatrati za pretpostavku autora. Isti autor o mostu na Zlatici kaže da neobična širina i strmi prilazi glavnom luku svjedoče da se radi o turskoj konstrukciji XV ili XVI vijeka. Međutim, uzduž toka Morače od gradskih zidina pa do ulaza u kanjon Platije, u dužini od dva kilometra, postoji više plicaka (plichina) koji mogu poslužiti kao prelazi.

Dakle, Stikoti smatra da sjeverozapadna površ preko platoa Duklje nije imala komunikaciju preko mosta sa druge dvije površi, koje su južno i istočno od nje, u periodu od kraja IX ili početka X vijeka pa do kraja XV ili početka XVI vijeka, mada je taj podatak irelevantan za pomenutu bitku. Nije bitan zato što se u neposrednoj blizini platoa Dokleje nalazi veliki broj gazova preko kojih vojska može da izvrši forsiranje rijeka Zete i Morače. Ali, isključivo, u vrijeme niskog vodostaja rijeka.

U načelu, vojska može da pregazi rijeke u ljetnjem i zimskom periodu, kao i u vrijeme rane jeseni. Dok, u vrijeme kasne jeseni i ranog proljeća, preciznije u vrijeme velikih kiša, nabujale rijeke Zeta i Morača ne dozvoljavaju prelaz ljudstvu na gazovima. U neposrednoj blizini platoa Duklje, 300 metara uzvodno uz rijeku Moraču, nalazi se gaz. Recentno stanovništvo zove ga Rogamski gaz. Služio je i kao vodopoj za stoku. Korišćen je do početka šesdesetih godina prošloga vijeka, kada je izgrađen most na rijeci Morači koji je, nažalost, preveo prugu Podgorica -Nikšić preko ostataka antičke Duklje.

Takođe, upravo, ispod zapadnog perimetra antičke Duklje, počev od sastavaka dviju rijeka i uzvodno 300 metara, moguće je prebroditi rijeku Moraču po čitavoj dužini. A do jedan kilometar uzvodno uz rijeku Zetu, počev od sastavaka dviju rijeka, nalaze se četiri gaza na kojima se u vrijeme niskog vodostaja, bilo zimi a u pravilu i ljeti, rijeka Zeta može pregaziti. Formirani su na prirodnim stepenastim kaskadama nastalim u procesu prirodne hidroerozije u geološkoj praistoriji. Rijeka Zeta preko ovih kaskada, od gaza

¹³ Piero Sticoti, *Rimski grad Doclea u Crnoj Gori*, str. 23

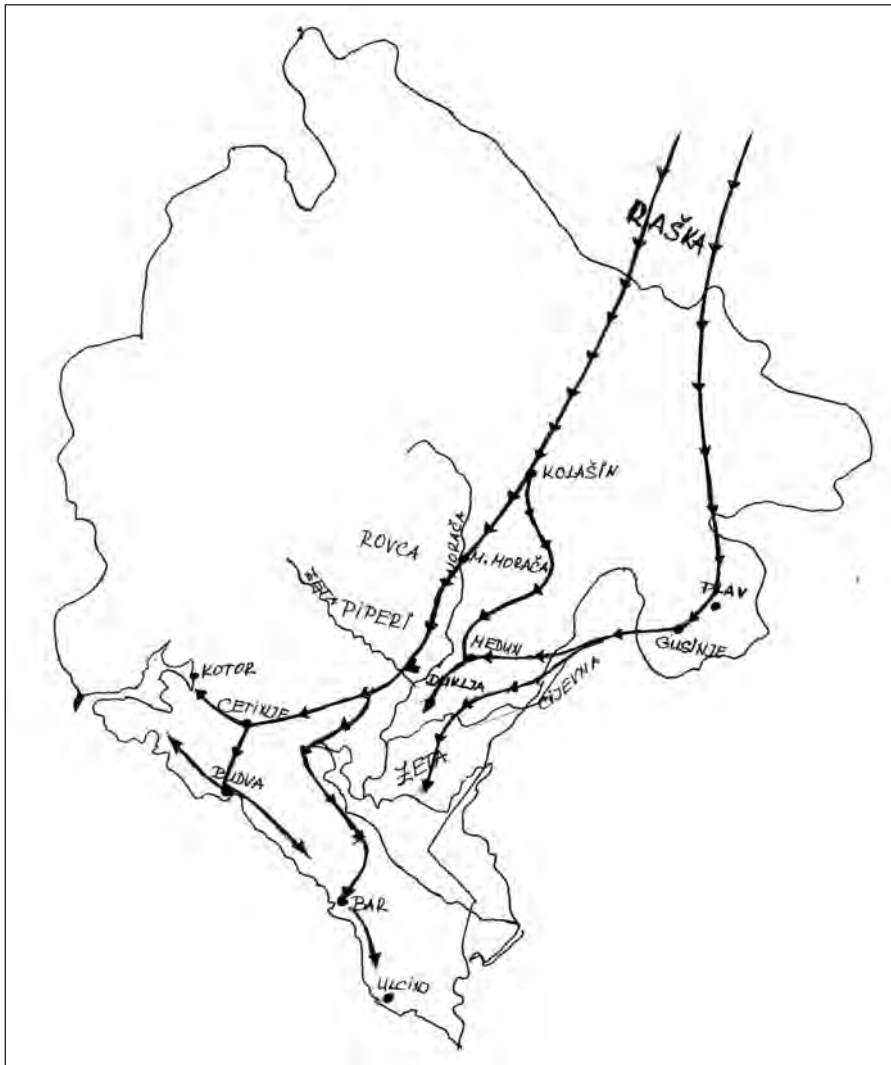
zvanog Pod Milovanovu luku pa do sastavaka, prilično strmo, u dužini od 1,5 kilometar savladava razliku nivelete Bjelopavličke ravnice i znatno niže nivelete na kojoj se nalaze sastavci. Prvi gaz se nalazi ispod ugla u kome se lome južni i zapadni bedem Duklje. To je mjesto utoka potoka Širalije u rijeku Zetu i zove se Šurman. Upravo, na tom mjestu nalazi se gaz zvani Gaz na Šurmanu. U pličini sredine gaza uočavaju se višeslojne intervencije. Prisutan je kamen obrađen u *opusu kvadratumu*. Na desnoj obali, u pličini, vidljiv je zid od odlomaka karbonata šljunka i pijeska, u narodu zvanom Pećina. Na desnoj obali je dobro očuvan suvomeđni zid zidan u *opusu insertumu* sa temeljima zidanim od veoma krupnih pritesanih komada. Temelji ovih zidova su postavljeni oštro ukoso od lijeve ka desnoj obali. Sto metara iznad njega nalazi se drugi gaz zvani Pod Kolovrat ili Pod izvor. Na njemu, u pličini, uočavaju se intervencije pokrivenne pijeskom i šljunkom te razbacani ostaci kamenja obrađenih u *opusu kvadratumu*. Treći gaz je 800 metara uzvodno od Duklje i zove se Benat. Na gazu zvanom Benat, djelimično prekrivenim šljunkom, postoje ostaci zidova iz antike, rađeni u *opusu insertumu* sa hidrauličkim malterom. Maksim Šobajić¹⁴ za ovaj zidani dio gaza kaže da ga okolno stanovništvo zove Dukljanovi mlini, što potvrđuje njegovu duboku starinu. Do vremena neposredno nakon Drugog svjetskog rata, kako sam utvrdio autopsijom preostalih ploča koje su porušene namjerno, bio je popločan širokim ulomcima pragova donesenih iz ruina antičke Dokleje. Preko ovoga gaza, do početka pedesetih godina prošloga vijeka, moglo se izvršiti prelaženje rijeke gazeći je do iznad gležnja. Četvrti gaz nalazi se 150 metara iznad Benta i zove se Pod Milovanovu luku. Prelaz preko njega je skopčan sa izvjesnim teškoćama zato što je u središnjem dijelu nešto dublji i potrebne su izvjesne intervencije da bi se pripremio za prelaz ljudstva.

Trase puteva u srednjem vijeku između Raške, Zete i Dalmacije

Glavni pravci komunikacije (Skica 2) kojima se može marševati iz Raške i Metohije ka središnjem dijelu današnje Crne Gore su rječne doline, planinski prevoji i geotektonske depresije¹⁵. Postoje tri takve prirodne komunikacije. Prvom komunikacijom ide se kroz Plav i Gusinje, dolinom Grnčara preko Bogićevice i Vrmoše niz kanjon rijeke Cijevne te preko antičkog mosta kod sela Rogam, kod Tuzi, ulazi se u teritoriju srednjovjekovne Zete odnosno Zetske ravnice. Jedan krak ove trase, prije kanjona rijeke Cijevne, odvaja se u pravcu Rikavačkog jezera, Korita i nastavlja pored Meduna. Ova trasa izlazi u podnožje kučkih brda kroz selo Doljane, udaljeno tri kilometra od Podgorice ili Duklje. Trećom komunikacijom može se ići iz Raške preko Brskova (Moj-

¹⁴ Maksim Šobajić, *Starine u Zeti*, Beograd 1892, str. 36.

¹⁵ *Istorija Crne Gore*, knj. I, Titograd 1967, str. 23.

Skica 2. Trase puteva u srednjem vijeku između Raške, Zete i Dalmacije

kovca), Kolašina, Mateševa, te Lijeve Rijeke, Vjeternika, Brskuta na Medun. A silazi se, takođe, kroz Doljane u Podgoricu ili Duklju, odnosno, u Zetsku ravnicu. Četvrtom komunikacijom može se marševati od Raške kroz Mojkovac, pored Kolašina, pa, platoom na kojem je u trinaestom vijeku sazidan manastir Morača a zatim preko Rovaca, odnosno Trmanja na Kokotovo ždrijelo via Seoca u Piperima potom se niz planinu Brotnjik dolazi na Bjeloglav. Sa

Bjeloglava silazi se, obodom piperske ravnice Strganice, upravo pred sjeverna gradska vrata Duklje. Ova trasa ima još jednu mogućnost za izlaz na Duklju i to trasom koja ide sa Trmanja preko Razdolja, Topolovika, Kotomice, potom sela Blizne, Petrovića, Radeće i Đurkovića. Ona takođe izlazi se pred sjeverna gradska vrata antičke Duklje. Dalja maršruta ide preko gazova na rijekama Zeti ili Morači ka Podgorici i Zetskoj ravnici. Ova trasa je, inače, korišćena u srednjem vijeku. Donedavno je služila za komunikaciju stanovnika Rovaca i Morače sa Podgoricom. Preciznije rečeno, Rovčani i Moračani koristili su je do šesdesetih godina prošloga vijeka sve dok je izgrađena jadranska magistrala kroz kanjon rijeke Morače zvani Platije. Maršruta ovom trasom, ka oblasti srednjovjekovne Zete, ima stanovite prepreke, upravo u neposrednoj okolini antičkog grada Dokleje. Dakle, prirodne prepreke su rijeke Zeta i Morača na kojima u 11. i 12. vijeku, nije bilo mostova.

Opšta razmatranja o razlozima sukoba dukljanske i raške vojske u Duklji

Razmotrili smo i utvrdili međusobne odnose Dalmacije i Zete u teritorijalnom, saobraćajnom i geografskom pogledu. A, takođe, i topičku poziciju Duklje u odnosu na njih, kao i poziciju grada u lokalnim geografskim uslovima. Sada se postavlja pitanje: koji su razlozi doveli do sukoba ove dvije vojske na platou Duklje? Mogući razlozi su dvojake prirode, dakle, strateške i taktičke prirode.

U četvrtoj rečenici XLIII glave *Ljetopisa* piše: Cocciaparus quoque frater eius perrexit Rassam, inde cum Belcano iupano congregantes populum venerunt contra Dobroslavum regem - Njegov pak brat Kočapar pođe u Rašku i odande sa županom Belkanom skupivši ljude, pođu na kralja Dobroslava¹⁶. Dakle po pitanju razloga za donošenje odluke o Vukanovoj podršci Kočaparu da posjedne dukljanski prijesto vojnim sredstvima dr F. Milobar¹⁷ smatra da su oni uzrokovani političkim prilikama između Raške i Vizantije i o tome kaže: "Od Ane na ime doznajemo, da je Vukan bio u otvorenom ratu sa Bizantincima, odnosno sa Dračkim vojvodom, onom nama iz bitke kod Zvečana poznatom kukavicom- pitanje je sada: za što Kočapar ide tražiti pomoć proti Dobroslava Vukanu, neprijatelja Aleksijeva, ako je išao po zapovijedi Aleksijevoj protiv Dobroslava? Za što ostaje Gojslav sa svojim sinovima u Draču, dok je poslan protiv Dobroslava? Zar bi drački vojvoda dozvolio, da Gojslav i rodbina mu u Draču mirno planduju, dok im je bila zadaća da svrgnu Dobroslava?- Uvažimo li sve te okolnosti, čini nam se, da je najvjerojatnije, e se taj

¹⁶ Dr Eduard Peričić, *Ljetopis popa Dukljanina*, str. 88.

¹⁷ Dr Fran Milobar, *Dukljanska kraljevina*, Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1900, str. 33.

preokret u tečaju stvari ovako dogodio: Videći Dobroslav kakova se odasvud bura na nj sprema, odluči da se osigura barem od one strane, otkuda mu je najveća pogibao- na ime od Bizanta. U tu svrhu biće da je priznao vrhovništvo bizantskog cara t. j. stupio je u sizerenski odnošaj spram Bizanta i učinio Duklju vazalnom državom – Aleksij se je zadovoljio ovim bez ikakve muke stečenim uspjehom, pa je rado priznao Dobroslava zakonitim vladarom, i tim to radje, što više ne bi bio postigao niti onda, da je iz teških bojeva, koji od njegovih šticienika zasio na Bodinovo prijestolje. – Priznav pak jednom Dobroslava za kralja, nestalo je razloga da mu postavlja protukandidata, pa je za to bez sumnje naložio Kočaparuu i Gojislavu i ostaloj rodbini, da se mirno drže Drača. Gojislav i rodaci poslušashe, a to učiniše tim lakše, što Aleksij i onako nije njima namijenio prijestolje već Kočaparuu.“ Dakle, Vukan je zbog izvjesnih političkih razloga odlučio da podrži Kočaparove pretenzije na presto. Naravno, one su se mogle ostvariti jedino vojnim sredstvima. Ali, razlozi koji su uputili Vukana i Kočapara da odaberu komunikaciju kojom će povesti vojsku pravcem Raška via manastir Morača, Rovca pred sjevernu kapiju Duklje strateške su prirode. Oni su se uzdali u svoje vojne potencijale i nije im odgovarala nikakva strategija iscrpljivanja svoje vojske, veoma nepogodna za svaku vojsku koja se nalazi u stranoj zemlji. Zato su željeli da sukob riješe namah, moguće i ne vodeći računa o mjestu sukoba jer su bili suviše sigurni u moć svoje vojske. A, očito, ovu trasu su odabrali zato što su željeli da izbjegnu ulazak u oblast Zete kanjonom Cijevne ili preko Meduna u njen dio, Zetsku ravnicu, koja je sa tri strane zatvorena vodenim površinama, Skadarskim jezerom sa jugoistočne i južne strane i rijekom Moračom sa jugozapadne i zapadne strane. A središnjim dijelom ove površi, dijagonalno, od istoka ka jugozapadu, teče rječica Cijevna. Sjevernu stranu čini podnožje kučkih brda koja se u dubini nastavljaju prema planinskim masivima istočnog dijela centralne Crne Gore. Kroz nju prolaze tri komunikacije koje vode, upravo, iz Raške.

Zato je ova površ, koja u cjelini čini oblast Zetu, zbog toga što je ispresijecana vodenim tokovima, u stvari klopka za svakog neprijatelja koji uđe u nju. Ukoliko se iz ove oblasti na vrijeme evakuiše stanovništvo, stoka i žitarice, svaki neprijatelj će se naći u nezavidnoj situaciji. Prije svega zbog nedostatka hrane, nemogućnosti popune vojske ljudstvom kao i zato što se svaki njegov pokret može jednostavno kontrolisati sa okolnih visokih brda i brzo i efikasno pokrenuti vojska branioca da mu spriječe svaki manevar, naročito zato što svaki njegov pokušaj da prijeđe u napad podrazumijeva prelazak nekog od vodenih tokova, što je uvijek skopčano sa nevoljama za onoga koji forsira rijeku. Vizantijski pisac Teofilakt Simokata¹⁸ opisuje forsiranje rijeke vojskovođe cara Mavrikija, Petra, 595 godine. On kaže da je strateg natjerao

¹⁸ Vizanijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Vizantološki institut SANU, Beograd 1955, str. 119.

vizantijsku vojsku da prelazi rijeku grupno da vojnici ne bi, prelazeći u malim odredima, postali žrtve neprijatelja. Zato branioci mogu, odugovlačenjem odsudne bitke, da iscrpu napadača, demorališu njegovu vojsku, izazovu glad u vojsci i slično. A što je veoma bitno za rezultat sukoba - mogu da diktiraju vrijeme, mjesto i taktiku sukoba vojski, birajući za sebe najpovoljnije uslove. Takođe, iz ove oblasti vode dobri putevi prema centralnoj Albaniji odnosno Draču gdje je stolovao vizantijski namjesnik koji je mogao, u slučaju naznaka lošeg ishoda sukoba, vojnim snagama, brzo da interveniše u korist Dobroslava. Inače, Vukan je pokrenuo ofanzivu kako bi, između ostalog, opljačkao Zetu i Dalmaciju, s namjerom da namiri troškove ratnog pohoda, vjerovatno i da nešto zaradi te da pljačkom plati vojsku kojoj je to osnovna motivacija da se uključe u pohod ovakve vrste. Dakle, pljačka je bila uobičajeni način kojim je u srednjem vijeku plaćana vojska. U proljeće 1283. godine, nakon iznenadne smrti vizantijskog cara Mihaila VIII, Andronik II, uz pomoć Tatara i veliku vizantijsku vojsku koju je predvodio despot Mihailo, poveo je pohod na Tribale. Vizantijski pisac Georgije Pahimer¹⁹ kaže da su Tatari bili prikupljeni radi neostvarene vojne protiv Tesalije. Međutim, Vizantinci su ih pokrenuli i usmjerili na Tribale (pod kojima podrazumijeva Dukljane), obećavši im plijen od pljačke kako bi platili učesnike ekspedicije. Tatari su se odazvali pogotovo zato što ih je car bio pozvao u pohod pa im je, ustvari, plijenom od pljačke ipak platio, neostvareni ratni angažman, ne dirajući u državnu blagajnu. Dakle, pljačka je bila motiv za vojnu. Očito da se zbog pljačke bila okupila velika vojska pod komandom Vukana i, moguće, Kočapara. Oni su pošli da opljačkaju Dalmaciju čije je primorje bilo bogato. Dokaz da je pljačka bila važan razlog za pohod na Duklju nalazimo u šestoj rečenici XLIII glave *Ljetopisa*: "...a oni pođu i opljačkaju Zetu i veliki dio Dalmacije". U svakom slučaju Kočapar im je mogao obećati bogat plijen od pljačke Dalmacije a to podrazumijeva veliku i jaku vojsku kojoj se Dobroslav nije mogao oduprijeti. A ni obližnji Vizantinci nijesu bili dovoljno vojnički moćni da ih odbiju od pljačke.

Rečenica iz XLIII glave *Ljetopisa* koja kaže: "Rex vero cogregans populum voluit se defendere - Kralj pak prikupi narod i odluči da se brani"; govori u prilog tvrdnji da je Dobroslav očekivao Vukanov vojni pohod na njega i da je na vrijeme bio o njemu obavještavan. Ali takođe svjedoči i da je priprema vojnog pohoda bio proces koje je trajao izvjesno vrijeme.

Prethodni navod potvrđuje i da je Dobroslav pravovremeno pratio marširanje prema oblasti Zete i Dalmacije jer je na vrijeme postavio sopstvenu odbranu unutar zidina atičke Dokleje. Istovremeno to svjedoči i da se Dobroslav kolebao po pitanju organizovanja odbrane, vjerovatno zato što nije imao vojne moći da se ravnopravno suprostavi Vukanovoj vojsci. Stoga su Vukan i

¹⁹ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Vizantološki institut SANU, Beograd 1986, str. 33.

Kočapar pretpostavili snažan i trenutani sukob sa dukljanskom vojskom, uzdajući se u moć sopstvenih vojnih potencijala. U tom slučaju prirodno je bilo da su odabrali komunikaciju preko manastira Morače i Rovaca ka Duklji, s razlogom da ovom trasom uđu u oblast Dalmacije. Oni su vjerovatno bili zamislili da potom, ne gubeći vrijeme, zapadnim obodom zetske oblasti nastave marš kroz Dalmaciju i primorsku oblast Zete, zato što je primorska oblast bila sjedište vojno-političke vlasti, privrednih potencijala i depozit sveukupnog bogatstva koje je trebalo opljačkati da bi se vojska namirila. Pomen pljačke Dalmacije, kao oblasti, znači da Vukanova vojska nije pljačkala gradove već pokrajinu jer nema pomena gradova. Takođe, smisao ove rečenice ukazuje da Vukanova vojska nije, moguće, raspolagala niti je mogla, nepovoljnim terenom preko oblasti Morače, Rovaca i Pipera, da transportuju opsadne sprave za rušenje gradova. Zato napadači nijesu rušili i opsadirali dalmatinske gradove. Dakle, i ova rečenica popa Dukljanina može se smatrati kao historiografski podatak zasnovan na činjenicama potvrđenim terenskim istraživanjima.

U svakom slučaju, Vukanu i Kočapararu nije odgovarala bilo kakva defanzivna taktika koju bi, protiv njih, primijenio Dobroslav. Jer bi im izmorila i demoralisala vojsku, većinom zainteresovanu za pljačku. A, u međuvremenu, Vizantinci bi mogli vojnički da pomognu Dobroslava i dovedu u opasnost njihov pohod.

Dobroslav nije imao mogućnost da bira mjesto konačnog sukoba dviju vojski. On je, nakon što je odlučio da se brani i prikupio narod, mogao da bira između strategije iznurivanja neprijatelja, odugovlačenjem direktnog sukoba i munjevitih napada na neprijateljske kolone ili direktnog sudara dvije vojske koji je trebalo, namah, da razriješi sukob. Stoga je odabrao strategiju odbrane na takozvanoj otpornoj tački, na sjevernoj granici zetske oblasti, dakle, Duklji. Razlog za takvu strategiju treba tražiti, između ostalog, i u drugoj rečenici XLIII glave *Ljetopisa*: “Regnante eo, caepit se dure agere contra populum – za njegova vladanja počelo se surovo postupati s narodom”. Dakle, iz nepoznatih razloga postupao je surovo sa narodom zbog čega mu, očito, narod nije bio naklonjen i, moguće, sklon pobuni i promjeni vlasti. Zato nije smio dozvoliti da mu Kočaparova vojska uđe u zemlju, jer se moglo desiti da narod podrži njegovu vojnu bilo pristupanjem u njegovu vojsku, bilo davanjem hrane neprijatelju ili važnih obavještajnih informacija o Dobroslavljevim namjerama i rasporedu snaga. Zato je morao da odluči ishod bitke direktnim sukobom na obodu svoje oblasti prije nego mu neprijatelj dođe u središte države, pobuni narod protiv njega, i zajedno s njime, osnažen, potuče ga u bici na nekoj drugoj lokaciji. U svakom slučaju, činjenica da se sukob dogodio na graničnoj zoni zetske oblasti, koja je periferni pojas njegove države, govori da su se dvije vojske, po prvi put, sukobile upravo u Duklji, iznad rijeke Morače. A i rečenica iz *Ljetopisa* koja glasi: “potom su

Kočapar i Vukan poslali Dobroslava okovana u Rašku, a oni odu i zauzmu Zetu te opljačkaju veliki dio Dalmacije”- potvrđuje da je bitka u Duklji bila prva i odlučujuća nakon koje su njih dvojica pošli u oblast Zete i Dalmacije i opljačkali ih. Ova rečenica, striktno tumačena, potvrđuje da su Vukan i Kočapar, nakon pobjede, prošli jedinom od dvije komunikacije koje vode u Zetsko primorje odnosno Budvu. Dakle, pravcem kroz Lješkopolje via srednjovjekovnom trasom preko današnje Lješanske nahije, Bokova, Cetinja u Zetsko primorje odnosno Budvu sa okolinom ili pravcem podno Lješanske nahije via Žabljak Crnojevića (župa Podlužje), kroz današnju Rijeku Crnojevića, kroz sela Komarno, Dupilo, Podgor, Brajiće u Zetsko primorje i Budvu, a potom, u Dalmaciju kojom se zvala oblast izvan budvanskog gradskog distrikta u divergentnim pravcima primorskih gradova Bara i Kotora.

Izabor strategije munjevitog i direktnog sudara na bilo kojoj tački Dobroslavljevog kraljevstva odlučio je i komunikaciju za marš vojske pravcem koji izlazi na sjevernu kapiju Duklje. Ova trasa za marševanje vojske koja prolazi od Mojkovca, via Kolašin, pored današnjeg manastira Morače, Trmanja, Kokotovog ždrijela, Seoca, Bjeloglava, obodom piperske ravnice zvane Straganica izlazi na 800metara udaljenosti od zapadne kapije Duklje. Ona je prilično pogodna za marševanje zato što prolazi prohodnim terenom. Na pojedinim dionicama trasa je nesigurna sa stanovišta obezbjeđenja marševske kolone od napada neprijatelja. Od manastira Morače do Duklje moguće ju je ubrzanim marševskim korakom proći za jedan dan, a ukoliko vojska vodi sa sobom natovarene tovarne životinje za dva dana hoda. Podrazumijeva se da se na trasi mora organizovati noćenje, i to na platou Trmanja, u Rovcima, koje je pogodno i za organizovanje odbrane od iznenadnog napada. Kralj Nikola Petrović u svojim *Memoarima* piše da je ovom trasom Mehmed-Ali paša, 1876. godine, nastupao sa 20 tabora vojske i 5000 Arnauta sa ciljem da se preko Morače i Rovaca sastane u Spuzū sa Sulejman-pašom i Ali-Sahib-pašom. Međutim, ova komunikacija koja izlazi direktno na ruševine antičke Duklje prirodno završava na sastavcima rijeka Zete i Morače, koje je odsijecaju od površi Katunske nahije i podgoričkog platoa te Zetske ravnice sa Skadarskim jezerom. Da bi se nastavilo dalje marševanje potrebno je forsirati bilo koju od ovih dviju rijeka i to na gazovima zbog toga što mostova u to vrijeme nije bilo.

Kočapar i Vukan su 1101. godine, po mišljenju dr Dragoja Živkovića²⁰, odlučili da pođu na vojnu protiv kralja Dobroslava. Dr Fran Milobar²¹ smatra da je do sukoba vojski došlo 1103. godine. A Jovan Kovačević²² posredno hronološki datira bitku nakon 1108 godine koju smatra godinom smrti Dobroslavljevog prethodnika kralja Bodina. O pripremi vojne i datumu kada je

²⁰ *Istorija crnogorskog naroda*, Cetinje 1989 godine, str. 114.

²¹ *Dukljanska kraljevina*, Glasnik zemaljskog muzeja BIH, Sarajevo 1900, str. 30 i 37.

²² *Istorija Crne Gore*, knj. I, Titograd 1967, str. 399.

Vukan pokrenuo vojsku protiv njega, Dobroslav je, očito, bio na vrijeme obaviješten. Konačno, odlučio je da sačeka Vukana na najpogodnijoj poziciji za sukob sa njegovom vojskom. To je plato ispred antičkog grada Duklje. Zašto je ta geografska pozicija bojišnice bila najpovoljnije rješenje za vojsku kralja Dobroslava? Zato što je plato na kome se nalazi Duklja, *intra muros*, zaštićen tvrdim bedemima i sada dobro sačuvanim. Ispred nje, u pravcu sjeveroistoka, *extra muros*, nalazi se plato na kome se mogu sukobiti vojske. Širok je nekih 500 metara i dug do ispod rogamskih strana, upravo, prema komunikaciji kojom dolazi Vukanova vojska oko 800 metara, a nepravilno zavija ispod istočnih rogamskih strana prema selu Smokovac još nekih dva kilometra, širok u prosjeku do 500 metara. Sa južne strane, neposredno ispod gradskih bedema, nalazi se gaz zvani Šurman a pedesetak metara uzvodno drugi gaz zvani Pod Kolovrat. U slučaju naznaka lošeg ishoda bitke, preko njih je moguće brzo napustiti odbranu unutar gradskih bedema i povući se nasuprot, prema vrhu Malog Brda ili današnjim Vraničkim Njivama. Odstupnicu je moguće kontrolisati i štititi sa vrhova Maloga brda. Upravo, opozito prema vrhu Maloga brda, u pravcu zapada, nalazi se jedan od nižih vrhova Veljega Brda, između kojih je prevoj zvani Preslo. Oba vrha su na desnoj obali rijeke Zete. Rastojanje između njih je oko jedan kilometar. Vrh Veljega brda, iznad V. njiva je kontrolna pozicija za nadziranje gaza zvanog Benat ili Pod Milovanovu luku. Sa pozicije platoa Duklje moguće je brzo i jednostavno intervenisati prilikom mogućeg zaprečavanja prolaza neprijatelju preko Morače. Takođe, neposredno preko potoka Širalije nalaze se oniži vrh Doljanska glavica i, u blizini, sjeverno od gaza Benat nešto viši vrh brda Trijebač, koji se nalaze sa lijeve strane rijeke Zete, opozito Malom i Veljem brdu. Obje pozicije su povoljne za kontrolu druga dva gaza na rijeci Zeti, iznad Duklje. Potvrdu, u ovom slučaju, dobrog izbora Duklje kao pozicije za sukob nalazimo kod Makijavelija. On u svojim vojno-teorijskim raspravama na 434 strani tvrdi da vojskovođa koji hoće da bude gotovo siguran da neće biti pobijeden treba da postroji vojsku tamo gdje će imati blisku i sigurnu odstupnicu, ili u močvari, ili u planinama, ili unutar zidina nekog moćnog grada, jer ga u tom slučaju neprijatelj neće moći slijediti. Takođe, i Tit Livije²³ navodi da se ovakvom taktikom svojevremeno poslužio Hanibal protiv rimskog vojskovođe Marka Marcela.

Dobroslav je bio prinuđen da sačeka Vukanovu i Kočaparovu vojsku, baš pred razvalinama antičke Dokleje i još zbog jednog razloga. Zato što je trasa za marševanje koja prolazi preko Trmanja i Blizne veoma nepovoljna za postavljanje efikasnih zasjeda. Mada o bici u Duklji dr Milobar²⁴ kaže: "Kad dakle sve to svjedoči, da je Dobroslav bio dosta sposoban vladar, čudno nam se čini, da je on čeka neprijatelja na Morači, mjesto da ga čeka u

²³ Tit Livije, knjiga XXIII, 16 i XXVII 12-14.

²⁴ Fran Milobar, *Dukljanska kraljevina*, str. 35.

klancima i gorama, što bi svaki pa i manje sposoban čovjek učinio? – Mi sebi to tumačimo tako, da je Dobroslav odveć bio siguran pobjede, te je neprijateljsku silu odveć omalovažavao, a svoju precjenjivao. A osim toga valja znati, da mu je doveo nešto pomoći i drački vojvoda, onaj jadni i plašljivi Ivan, bratić cara Aleksija - koji nam je sa svoga kukavičluka već od prije dobro poznat.”. Međutim, stav dr Milobara da je trebalo da se neprijatelj uništi u klancima opovrgava Nikola Makijaveli²⁵.

Materijalni izvori za XLIII glavu Ljetopisa

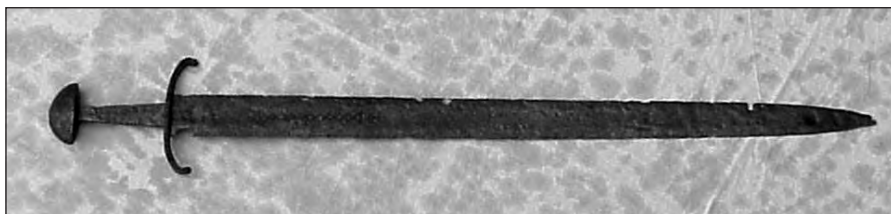
Međutim, naučnim prilogom “Zbirka srednjovjekovnih mačeva nadenih u rijeci Zeti”²⁶, reklo bi se, otvoreno je novo poglavlje u izučavanju mediavistike na teritoriji centralne Crne Gore, preciznije - Zetsko-bjelopavličke ravnice. Obilni nalazi srednjovjekovnog ratnog materijala, nadenog u rijeci Zeti, u neposrednoj blizini gaza Benat, daju materijalne osnove za povezivanje nekih podataka iz XLIII glave *Ljetopisa popa Dukljanina* sa nađenom, hronološki i tipološki indetifikovanom i objavljenom materijalnom dokumentacijom.

Od oružja za bod i sječu, koje potiče iz XI i XII vijeka, u rijeci Zeti, neposredno iznad gaza Benat, pronađena su četiri mača i jedne korice mača.

²⁵ Nikolo Makijaveli, *Izabrana djela*, Zagreb, poglavlje XXIII, str. 189-190. U vojno-teorijskim raspravama autor veli: “Padaju u tu nepriliku gotovo uvijek oni što u vrijeme kada prilazi neprijatelj odlučuju braniti teško savladiva mjesta i čuvati pristupe. Ta će odluka, naime, uvijek biti štetna ako na tom mjestu ne mogneš prikladno držati svoje snage...jer nije moguće dovesti mnogo ljudi da čuvaju gorovita mjesta, bilo zato što se ne može dugo boraviti, bilo zato što su uska i ne mogu mnogo njih primiti pa se neprijatelju ne može odoljeti kad te s jakim snagama napadne. A neprijatelju je lako doći s velikom snagama, jer mu je namjera proći a ne zaustaviti se, dok onome tko čeka nije moguće čekati s velikim snagama jer se mora smjestiti na dugo vrijeme, ne znajući kad neprijatelj kani proći, na skučenim i nerodnim mjestima. Pošto, dakle, izgubiš prolaz koji se nadao nadzirati i u koji su se tvoji ljudi i tvoje čete pouzdavali, većinom se u vojsku i u ostale ljude uvuče takav strah da ne možeš ni iskušati njihovu hrabrost, i tako izgubiš cijelu fortuna a da si uložio samo dio svojih snaga.“ U istom poglavlju Makijaveli navodi primjer iz istorije:” Svatko zna kako je teško Hanibal prešao preko Alpa koje dijele Lombardiju od Francuske i kako je teško prešao planinu što dijeli Lombardiju od Toskane, pa ipak su ga Rimljani očekivali najprije na Ticinu, a zatim u ravnici Arezza, i radije su htjeli da im neprijatelj vojsku uništi na mjestima gdje je mogla pobijediti nego da je odvedu na Alpe da propadne u pogubnim prirodnim uvjetima”. Na kraju ovog teksta navodi još jedan primjer iz 1515. godine, iz vremena rata između Francuske i Milana, i kaže:” Kad je Franjo kralj Francuske snovao preći u Italiju da opet zadobije Lombardiju, protivnici su njegova poduhvata svoje neslaganje najviše temeljili na tome da će ga Švicarci zaustaviti na planinskim prolazima. Iskustvo je pokazalo da je njihovo mišljenje ostalo bez temelja, jer kralj nije vodio računa o dvama ili trima mjestima koja su oni čuvali, pošao je nepoznatim putem i u Italiji je njima u blizini bio prije nego su i naslutili. Zato su se zaprepaseni povukli u Milano i svi su se Lombardijci pridružili Francuzima, jer ih je razočarala sigurnost da će Franzuze zadržati u planinama.”

²⁶ Dr.Đurdica Petrović, *Istorijski zapisi*, LXXIV, br. 1-2/2001, str. 255 - 294.

Jedan od njih (Sl. 1) nađen je 1987. godine, na lokalitetu Vraničke Njive. Gvožđe, kovanje i tauširan je. "Dvoseklo pravo sečivo postepeno se sužava od prve sedmine dužine i prelazi u kratak zakošen vrh. S obe strane plitak, širok žleb sa žigovima. Na jednoj strani u urezane kanale je utisnuto meko gvožđe tvoreći ime kovača INGELRII. Natpis je dug 12,5 cm, a slova su vi-

Sl. 1. - Mač sa natpisom INGELRII, oko 1100-1150.

soka 2,5 cm i natpis počinje 7,5 cm od nakrsnice. S druge strane u plićim kanalima tauširan geometrijski motiv od niza spojenih rombova, koji se prema osnovi završava sa dvakcentrična kruga, a prema vrhu sa krugom i krstom. Vrat drške blago konusan, jabuka u obliku polumasline. Nakrsnica neznatno oblog preseka blago se savija nadole i završava vrlo kratkim kracima. Dužina mača: 82,8 cm." Što se tiče hronološke datacije Petrovička se poziva na ruskog naučnika A. Kirpičnikova i svrstava ga u mačeve koji se nalaze na prelazu od IX-X ka XI-XIII veku, od starih tipova u nove tipove romaničkih mačeva. Zato, aproksimativno, smatra da se ukupno uzev ovaj mač treba datirati u vremenski odkvir oko 1100-1150. godine. A poseban zanačaj ovom maču daje natpis Ingelrii na sečivu. Takođe, ističe da je jedan od dvojice poznatih proizvođača franačkih sječiva bio Ingelrii, čije se ime nalazi na mačevima u evropskim muzejima od sredine X do XII vijeka. Do sada su u Evropi pronađena 22 mača sa ovim natpisom i ovaj je 23. primjerak u Evropi. Međutim sa pravilno ispisanim ličnim imenom ili je znatno manje, svega sedam a ovaj je osmi primjerak u Evropi koji ima pravilno ispisano ime Ingelrii.

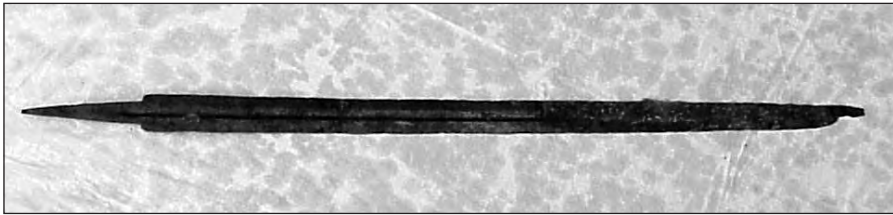
Drugi primjerak (Sl. 2) je nađen na istom lokalitetu u neposrednoj blizini gaza zavani Benat 1985. godine. Petrovička smatra da ovaj mač cjelokupnim izgledom predstavlja spoj elemenata zadržanih iz ranijih vremena i novih

Sl. 2. - Mač, oko 1100-1200

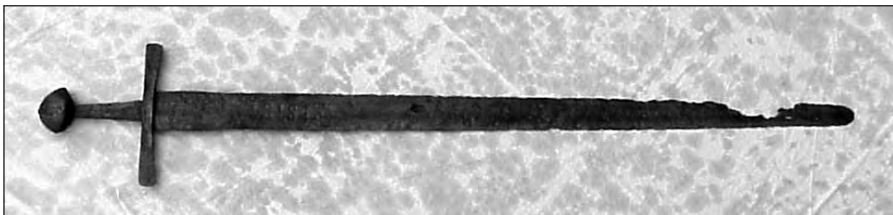
stremljenja ka prelazu iz romaničkog u viteški mač. Taj tip se javlja još u ranoj romanici, moguće oko 1000, da bi uskoro dobio manje ili više zaobljene konture. Na početku se ne sreće često, ali je oko 1000. dobio široku primjenu. On je zdržao poseban duktus koji naginje proizvodima jugozapadne Evrope. Lop-tasta jabučica je bila opšte zastupljena u Južnoj Evropi. Inače, pripada starom kulturnom nasleđu mediterana čije je porijeklo u vizantijskoj i bosforskoj kulturi. Toj kulturnoj sferi pripadala bi neznatno povijena nakrsnica. Okvirno, Đ. Petrović ga je hronološki opredijelila u vrijeme od 1100-1200 godine. Što se žigova tiče, ona smatra da bi se slovo H na žigu moglo povezati sa poznatom radionicom iz Bordoa u Francuskoj. Sječiva iz Burdoa uživala su svojevremeno veliku popularnost i smatrana su za najbolja na čuvenom lionskom tržištu mačeva. Naročito su bila cijenjena u XIV i XV vijeku.

Što se sječiva mača tiče (Sl. 3) Petrovićka kaže da se širi oblik vrata drške javlja na mačevima proizvedenim između 1050 i 1100 godine. A na osnovu ukupnih osobina sječiva ona je zaključila da bi ovo sječivo moglo da pripada grupi takozvanih prelaznih oblika, koji obuhvataju period od 1100 do 1150. godine.

Sl. 3. - Sječivo mača, oko 1100-1150.

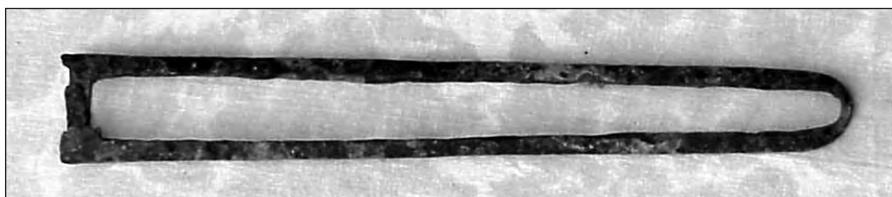
Četvrti primjerak (Sl. 4), takođe, nađen je na istom lokalitetu kod gaza Benat, 1988 godine. Mač je svojim oblikom namijenjen za sječū. Dužina mu je 102,4 cm a sječiva 88 cm. Na jednoj strani u usječene kanale u žljebu uložena je deblja žica od mekog gvožđa koja tvori natpis: S..S..SISIS. Jabučica je trbušasto-pečurkastog oblika. Ona pripada tipski prelazniom obliku trbušasto pečurkastom koji se nalazi na mačevima proizvedenim između 1050. i 1200 godine. Zato je Petrovićka hronološki opredijelila mač kao proizvod

Sl. 4. - Mač, oko 1100-1200.

radionica perioda između 1100 i 1200 godine. Ovaj tip odgovara jabuci takozvanog mača svetog Mauricija, koji se računa u državne dragocjenosti Njemačkog carstva čije je sječivo opredijeljeno u XI vijek. Natpis na sječivu izveden je tehnikom karakterističnom za franačke radionice i pretpostavlja se da predstavlja vokaciju Sanctus Iesus, dakle, hrišćansko geslo. Tendencija nakrsnice da dobije izgled krsta vidljivija je već od 1100 godine i nastavila je da živi tokom čitave hrišćansko-riterske epohe.

Djelovi korica mača (Sl. 5) iz XI vijeka izvađene sa istog lokaliteta 1989. godine. Sačuvani dio predstavlja završnicu s takozvanim prvim horizontalnim poluprstenom koja je pripadala maču za sječju sa zaobljenim vrhom. Obje polovine metalnog okova spajale su se zakivcima na širem dijelu. Dužina im je 38 cm a širina 5,2-3,5 cm. Vremensko opredjeljenje odlučeno je prema luksuznim koricama mača svetog Mauricija u Svjetskoj riznici u Beču, koje su iz XI vijeka, na kojima se, takođe, vide zakivci. Dakle, proizvedene su u XI vijeku.

Sl. 5. - Dio okova korica mača, XI vijek

Ništa nas ne priječi da povežemo informaciju koju daje pop Dukljanin sa nalazima mačeva i ratnog ranosrednjovjekovnog materijala iz rijeke Zete, koje odgovara vremenu sukoba dukljanske i raške vojske, čije su se glavne sukobile u neposrednoj blizini mjesta nalaza. Naravno, Orbinovu tezu da se bitka odigrala na obali rijeke Morače ne treba dovoditi u sumnju. Mavro Orbin²⁷ kaže: "Kočapar ode u Rašku i prijatelji se s tamošnjim knezom Belkanom, te skupiše vojsku i povedoše je u pohod protiv Dobroslava. Ovaj im se suprostavi sa svojim ljudima, pa kad se uhvatiše u koštac na obali Morače, vojska Dobroslavova osta poražena, a on sam pade živ u ruke neprijatelju". Zašto ne treba dovoditi u pitanje Orbinovu tezu? Ne ulazeći u razmatranje izvora koji je Orbinu poslužio da tvrdi da se predmetna bitka odigrala iznad rijeke Morače, da se zaključiti da je sasvim precizan u indentifikaciji upravo obale rijeke Morače koja, sa istočne strane, omeđava polje ispred antičke Duklje od oblasti Zete. Jer, u kontekstu daljeg Orbinovog teksta, čita se: "Poslaše ga zatim svezana u Rašku, a oni zauzeše Zetu i uništiše najveći dio Dalmacije"²⁸. Dakle, kako smo već utvrdili zauzimanje Zete može se izvršiti jedino prela-

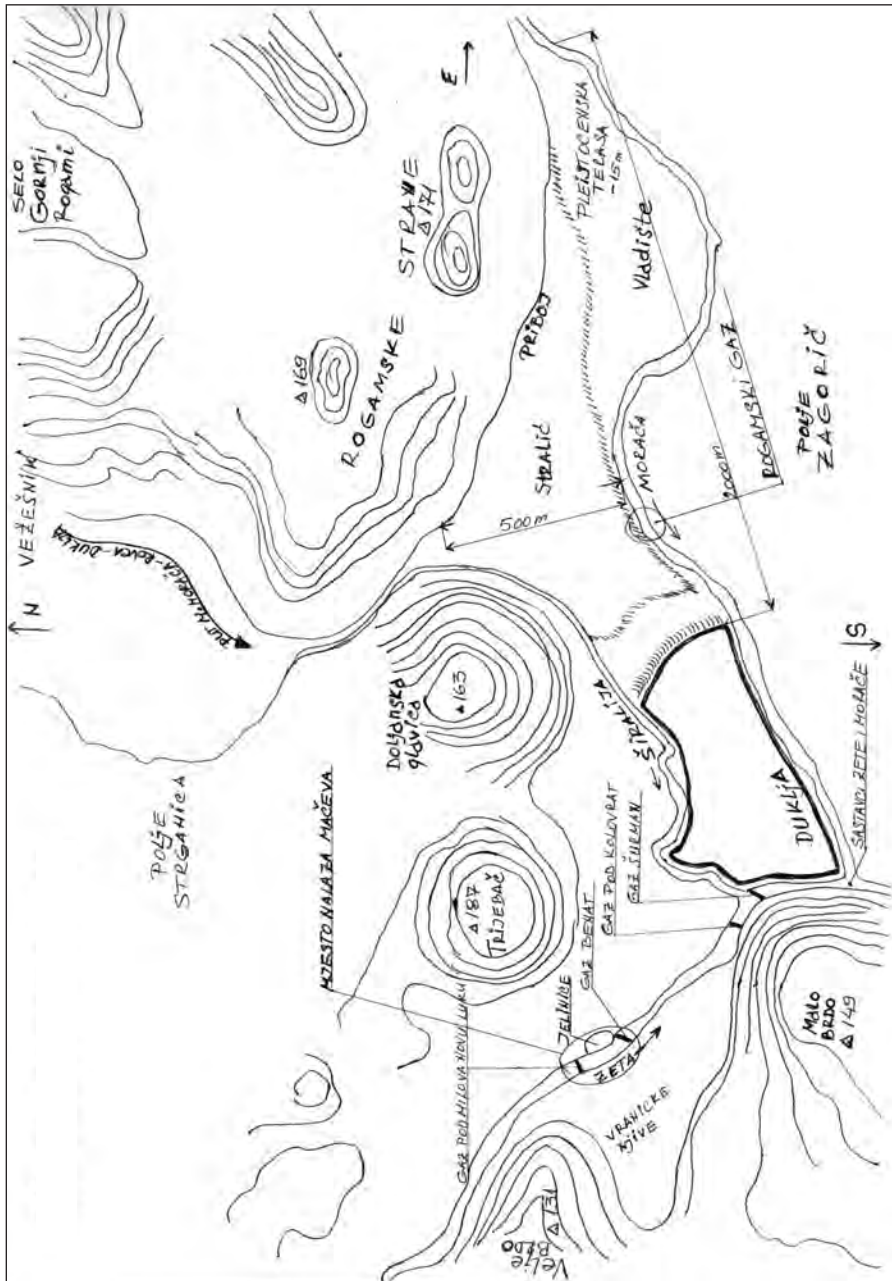
²⁷ Mavro Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Zagreb 1999, str. 300.

²⁸ Isto.

skom iz areala Dokleje bilo forsiranjem rijeke Zete bilo rijeke Morače, stoga što se Dokleja geografski nalazi upravo kao mali klin i neposredno, rijekama Zetom i Moračom, graniči se sa teritorijom oblasti Zete. Ona zahvata preko puta Dokleje Zagoričko polje ili preko rijeke Zete Malo i Velje brdo. Međutim, na temelju urađene analize sasvim je jasno da od Dokleje do utoka u jezero rijeka Morača teče zapadnim obodom oblasti Zete, ili kroz oblast Zete. Da je Vukanova vojska ušla u Zetu preko Meduna ili rogamskog mosta kod Tuzi, ona bi morala da preгази kontinentalni dio oblasti Zete da bi na krajnjem zapadu, stigala do oblasti rijeke Morače. U tom slučaju ne bi poslije bitke Vukan išao da zauzme Zetu jer je prethodno morao zauzeti. Dakle, rijeka Morača ima slobodan prostor za bojišnicu koji je izvan teritorije Zete, isključivo od Smokovca do sastavaka sa rijekom Zetom u dužini od 2 kilometra. To je upravo polje ispred Dokleje. A Morača je na ovoj dužini baš granica između oblasti Zete i Podgorja. U svakom slučaju, taktički, ukoliko se bitka odigrala na rijeci Morači, što je moguće, zato što na ovom dijelu ima više pličina i gazova, razlog za to je bio što je Dobroslav pokušao da prevede vojsku preko Morače i da se povuče. U tom slučaju bitka se doslovno mogla odvijati obalnim pojasom Morače i kroz pličinu. Materijal se ne bi mogao sačuvati zato što je ona veoma plitka i sav materijal bi pokupio pobjednik zato što su oružje i oklopi bili veoma skupi i cijenjeni. Recimo, nakon bitke, baš na Trijepču, 25 avgusta 1876. godine, po starom kalendaru, Crnogorci su nakon turskog poraza prikupili ratni materijal sa bojišta i to 1000 pušaka i tri ratne zastave²⁹. A veliku količinu ratnog materijala prikupili su narednih dana sa posječenih i utopljenih Turaka iz pličina na gazovima rijeke Zete. Čak, zbog poznatog siromaštva crnogorske vojske, sa njih su oplijenili i odjeću, obuću te novac i, naravno, oružje. Međutim, ratni materijal iz rijeke Zete, svojevremeno, u vrijeme bitke u Duklji, nije se mogao izvaditi jer je Zeta duboka u prosjeku 7 metara i ima okomitu i visoku obalu tako da ga nije moguće videti u vodi koja ima i poznatu zelenkastu boju vode. Dakle, nije prozirna do te dubine. Zato je moguće izvaditi materijal jedino koristeći tehnička pomagala za ronjenje i posmatranje kroz vodu, što sam ja i učinio. Potvrdu ove teze o mjestu bitke nalazimo i u *Ljetopisu*, u glavi XXVIII, u kojoj se pominje kralj Predimir koji je razdijelio zemlju na ovaj način: “Hvalimiru dade oblast Zente s gradovima Luška, Podlužje, Gorska, Kupelik, Oblik, Prapatna, Crmnica, Budva s Kučevom i Gripuli”, dakle, teritoriju preko puta Dokleje. Svevladu dade oblast koja se slovenski zove Podgorje, latinski Submontana, i ove županije: Onogošt, Moracija, Komernica, Piva, Gerniko, Gaza, Kom, Debreka, Neretva i Rama; ova četiri okruga nazva tetrahijom”³⁰. Iz rasporeda župa da se zaključiti da se teritorija Dokleje nalazila u Podgorju jer geografski predstavlja prirodni

²⁹ Milutin Mijušković, *Velike crnogorske bitke*, Podgorica 1999, str 411.

³⁰ Dr. Eduard Peričić, *Ljetopis popa Dukljanina*, str. 63.

Skica 3. Bojište i mjesto nalaza materijala

silazak visokih planina u bjelopavličku ravnicu koju prosijeca rijeka Zeta, a koja je i predstavljala prirodnu granicu između Primorja i Podgorja. A kako se bitka odigrala na platou iznad rijeke Morače a ispred zapadne kapije Duklje, više stotina metara daleko od rijeke Zete, Orbin zato i ne spominje rijeku Zetu već bitku fiksira za prostor iznad rijeke Morače.

Naravno, nas ništa ne sprečava da uspostavimo koralacije između pisanih dokumenata o predmetnoj bici i materijalnih nalaza srednjovjekovnog oružja (Skica 3) nađenog u rijeci Zeti, naprotiv. Nalazi su objavljeni.³¹ Zbirka od deset primjeraka mačeva, dva sječiva, jednog bodeža i jednih korica mača nađena je u rijeci Zeti na prosječnoj dubini od 7 metara. Zato nijesu, svojevremeno, nađeni jer zbog dubine i neprozirne vode nijesu mogli biti indetifikovani sa obale. Tek kada sam upotrijebio tehniku za ronjenje i gledanje pod vodom mogao sam da ih indetifikujem i izvadim. Deset primjeraka oružja nađeno je na malom prostoru površine 50x50 metara kvadratnih. Nalazi se mogu podijeliti u dvije tipološki i hronološki različite grupe mačeva, dok su tri primjerka nađena u blizini od 200 odnosno 500 metara od mjesta grupnog nalaza. Primjerak sječiva mača spate nađen je u gornjem toku rijeke. Uslovno rečeno, grupni nalaz pokazuje stilsko-hronološku pripadnost određenim epohama. Preciznije rečeno, četiri mača pripadaju kraju 11. i 12. vijeka. Dva se mogu smjestiti u 12. vijek a 6 u 14. vijek. Ovim povodom su zanimljiva četiri primjerka i jedne korice mača okvirno smješteni u kraj 11. i 12. vijek. Dakle, potiču iz vremena sukoba dukljanske i raške vojske. Po tipskim karakteristikama pripadaju proizvodima zapadnih radionica. Nedvosmislena je asocijacija da su naručiocu pripadali slovensko-latinskom kulturnom krugu. Moguće je da su mačevi proizvedeni, takođe, u lokalnim radionica Dukljanske države ili uvezeni, po bilo kom osnovu, iz zemalja latinske kulture. Zbog toga ga možemo posmatrati kao grupni nalaz koji evidentno čine dvije grupe mačeva istih stilsko-hronoloških karakteristika. Obje grupe mačeva zbog svoje tipske i hronološke indetičnosti indiciraju da su se svi primjerci istovremeno našli u vodi. Inače, ravničarska rijeka kao što je Zeta, tokom uz dno korita, nema energiju koja primjerke od težeg materijala, kao što je gvožđe, može nositi koritom, čak ni u vrijeme velikih jesenjih i proljećnih bujica. Decenijama sam, roneći, provjeravao kako se, nakon jesenjih i proljećnih bujica, ponaša materijal od metala i kamena u vodi. Ustanovio sam da rijeka Zeta nema snagu koja je u stanju da pomjera materijal teži od krupnijeg pijeska. Na taj način sam utvrdio da su se svi materijali od gvožđa ili od kamena ostali u stanju *in situ* i nakon više stoljeća, čak, i jednog milenijuma. Tako je sasvim sigurno da se svaki primjerak mača našao upravo na mjestu na koje je nepoznatim putem dospio. Dakle, svi primjerci su se našli u situaciji *in situ* od trenutka potonuća, nezavisno od toga kada se to desilo u prošlosti.

³¹ Istorijski Zapisi, Istorijski Institut Crne Gore, br. 1-2/2001, str. 255-293.

Gavro Škrivanić u svom već citiranom radu navodi da je mač napadno sečno bodno oružje i sastoji se od krsnice (balčaka) i sječiva. Djelovi krsnice su nakrsnica, držak i jabučica, a djelovi sečiva: oštrica, vrh i žljeb, a kod jednooštričnih mačeva još i teluč. Sječivo je, načelno, sa obe strane naoštreno, a rijetko samo sa jedne.

Profesorka Petrović smatra da ostaje otvoreno pitanje za koga je oružje nabavljeno. Analogijom sa izvorim snadbijevalja oružjem srednjovjekovne Zete i Srbije može se pomišljati na zvaničnu nabavku radi potreba u oružju oblasnih ili lokalnih moćnih gospodara, i to uglavnom iz Italije, Ugarske i Njemačke. Ukoliko je u ovom slučaju riječ o zvaničnoj nabavci, ona je mogla da se odvija direktno na osnovu dozvola odedenih vlasti u odgovarajućim zemljama ili preko posrednika. U obzir bi dolazili Dubrovnik, Kotor ili neki drugi značajni urbani centri. Takođe, kao značajan izvor snadbijevanja moguće je računati i individualnu kupovinu. Nabavljeni mačevi zvaničnim putem mogli su i budu namijenjeni starješinama i značajnim članovima posada u tvrđavama i utvrđenim mjestima, ličnoj oružanoj pratnji vladara, krupnih velikaša, moćne vlastele. Dobar mač, pogotovu ako je bio ukrašen plemenitim metalima, nije bio svima pristupačan, bio je skup i posjedovanje takvog mača bilo je omogućeno samo onima sa potvrđenom društvenom i ekonomskom moći. Kao drugi mogući posjednici tih mačeva u obzir bi došli najamnici, koje su vladari i moćna vlastela regrutovali u zemljama Evrope. Oni su obično stupali u službu svojih novih gospodara sa ličnim oružjem koje je uglavnom bilo raznog porekla, prema mestu izrade.

Važan faktor pri utvrđivanju izvora snadbjevanja mačevima bila je trgovina oružjem. Ona je bila vrlo razvijena u srednjem vijeku, a naročito se trgovalo sječivima mačeva koji su liferovani u znatno udaljenije zemlje od mjesta izrade. Tako su npr. iz poznatih franačkih radionica u oblasti Srednje Rajne i Dunava sječiva stizala u velikom broju na Sever Evrope, a pomišlja se i na trgovačke veze pri isporučivanju oružja iz ruskih oružarskih radionica Vizantiji. U trgovinu oružjem bile su uključene i manje poznate radionice sečiva, iako nijesu bile adekvatno renomirane. Izbor je zavisio do kupovne moći naručioca. Obično su mjesto ili oblast u koju su pristizala poručena sječiva stavljale drške i nakrsnice prema lokalnom ukusu i običajima, pa su često i tako kompletirani mačevi opet uključivani u lokalnu ili internacionalnu trgovinu. Kao jedna od mogućnosti porekla oružja iz rijeke Zete u obzir bi mogao doći i ratni plijen ističe Đ. Petrović.

Još jedno pitanje ostaje bez odgovora a tiče se lokalnih radionica oružja u Duklji i Zeti u periodu od XI do polovine XIII vijeka, kao i okolnim značajnim urbanim naseljima u istom vremenu. Za sada nije poznato da li su u periodu o kome je u ovom tekstu riječ, postojale mačarske, odnosno kovačke radionice u navedenim oblastima današnje Crne Gore, kao ni u Dubrovniku,

Kotoru, Baru ili u nekom obalnom gradu u današnjoj Albaniji, kao i Srbiji. Prve vijesti o mačarima u Dubrovniku su iz 1280/81 godine, kaže Petrovićka³².

Gavro Škrivanić³³ piše da se takozvani karolinški mač, koji se do kraja VIII vijeka proširio po cijeloj Germaniji, a odatle trgovinom u slovenske zemlje, što dokazuje kapitular Karla Velikoga iz 805. godine kojim se zabranjuje prodaja oružja i oklopa Slovenima. On navodi i mišljenje ruskog istraživača Ribakova koji smatra da su mačevi izrađivani u rajnskim i gornjodunavskim radionicama a sječiva radionica (Ingelerd i Ulfbert) koja se nalaze u Rusiji smatra da su tamo stigla trgovinom.

Đurđica Petrović³⁴ iznosi stanovište utemeljeno na istraživanjima da je Dubrovnik predstavljao u ranom srednjem vijeku jedno od najvažnijih oružarskih središta na Balkanu, koje je snadbijevalo oružjem složenije izrade Zetu, dijelom Bosnu, Srbiju i neka područja današnje Albanije. Ona takođe navodi da je dubrovačko oružje rađeno po uzoru na italijanske tipove zbog toga što su dubrovačani održavali tijesne veze sa italijanskim gradovima i Venecijom, koji su svojevremeno bili centri oružarske proizvodnje u Evropi. Gavro Škrivanić iznosi mišljenje da su mačevi karolinškog tipa izrađivani u rajnskim i gornjodunavskim radionicama. A sječiva (radionica Ingelerd i Ulfbert) koja se nalaze u Rusiji da su tamo stigla trgovinom. Što se kopalja tiče, u XI vijeku najduža su bila do tri metra. Ali pješačka su bila duga do dva metra jer su bila namijenjena za bodenje i zbog težine nijesu se pravila duža.

Pripremne radnje i tok bitke

Razloge zbog kojih je Dobroslav izgubio bitku i pored povoljnih uslova za odbranu jednostavno je pretpostaviti. Dobroslavljeva vojska je prilikom pohoda raških trupa očito bila u strategijskoj defanzivi, zbog čega su se Kočapar i Vukan odlučili da vode bitku napadno i da izvrše jedan smjeli udar kojim bi potukli Dobroslavljevu vojsku, što su i uspjeli. Operativne pripreme za bitku izvršili su po ondašnjim pravilima ratovanja. Što se tiče odlučnosti, brzine i siline udara Vukan i Kočapar su bitku izveli taktičko dinamički. A pobjedu su eksploitalisali i politički i strategijski veoma efikasno. Naročito Vukan koji je ovom bitkom ostvario posljedice od dalekosežnog značaja za Rašku. Jer je Dukljanska država poslije ovog poraza bila u političkom smislu konačno uzdrmana, što je znatno kasnije obezbijedilo uslove za konačni njen poraz od raških trupa kojim je komandovo Stefan Nemanja. Dobroslav nije mogao uspješno da vodi dužu manevarsku odbranu jer je dubina njegove teritorije bila plitka za takav vid odbrane. Zato se odlučio da na najpovoljnijoj

³² Dr Đurđica Petrović, *Dubrovačko oružje u xv veku*, Beograd, 1976, str. 256.

³³ Gavro A. Škrivanić, *Oružje u srednjovjekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku*, Beograd 1957,

³⁴ Dr Đurđica Petrović, *Dubrovačko oružje u xv veku*, str. 15.

poziciji za odbranu, organizuje odbranu u odsudnoj bici u Duklji i pokuša da zaustavi Vukanove trupe. Nije uspio i zato što je Vukan pohod vodio u taktičko-operativnom pogledu napadno, što je imalo veliku prednost nad odbranom. Takođe, Dobroslav nije iskoristio povoljan momenat da napadne Vukanove snage, koje su prije nego što su zauzele borbeni poredak na polju Stralić morale da se prikupe iz dugih maršovskih kolona i izvrše neophodno rekognisciranje terena prije zauzimanja borbenog poretka. Već, im je omogućio da se konsoliduju i pripreme za borbu. Očito, da je Vukan dobro procijenio kolebljivost komandanta Dobrosavljeve vojske i poveo vojsku u brz i silovit napad koji je završio pobjedom. Ali, smatram, na temelju već izložene analize XLIII glave, da je važan faktor koji je odlučio bitku bila velika vojna premoć na strani Vukanovoj i Kočaparovoj. Takođe, i loše motivisana Dobroslavljeva vojska, sastavljena od naroda koji je prikupio da se brani i koji ga je izdao zbog toga što je loše s njim postupao. Dr Fran Milobar smatra da je porazu presudio komadant Dobrosavljeve vojske vizantijski vojskovođa Jovan koji je izgubio već jednu bitku protiv srpskoga župana Vukana, u bici kod Zvečana. No, za izučavanje toka bitke moguće, relevantno je da se, upravo, zemljište sa kojeg se sa stupa na gaz zvani Benat, obalni pojas lijeve obale rijeke Zete naziva Jelinice. Vlasništvo je autora ovog priloga posjedovni list broj 162, KO Rogami, brojevi katarstarskih parcela 1290, 1291, 1293 i 1294. A, takođe i nedaleko odatle, odmah iznad podnožja brda Trijebač, sa kojeg se jednostavno kontoroliše gaz zvani Benat nalazi se pećina zvana Jelinica. Ove toponime tumači Petar Skok³⁵: "Jelin, gen. ina m (Vuk), pl. Jelini = najanin Jelinjanin, f. Jelinka, etnik "Grk prema Grkinja", "Vuk Karadžić, takođe, na isti način: "Jelini, Jelina, m, ein Hellene, Hellen. Za mnoge se stare građevine po našim zemljama pripovijeda da su ih gradili Jelini"³⁶. Naravno, ja ne bih ovaj toponim spekulativno i spektakularno povezivao sa sukobom Vukanove i Kočaparove sa Dobrosavljevom vojskom, odnosno sa učešćem vizantijske (grčke) vojske koja je došla u pomoć Dobroslavu, stoga, što je ovo mjesto i prije i poslije ove bitke, očito bilo poprište sličnih događaja. Međutim, smatram da ovaj toponim, u svakom slučaju, pobuđuje interesovanje, bar, zato što na čitavoj teritoriji areala grada Dokleje, sem ovog, ne postoji nijedan drugi toponim koji u etimološkom smislu odgovara nekom istorijskom događaju ili njegovim učesnicima.

Datum sukoba vojski kao i godišnje doba nijesu poznati i o njima nema ni naznaka u *Ljetopisu*. O ovom pitanju vrijedi navesti opis vizantijskog pisca Jovana Kinama³⁷ drugoga pohoda cara Manojla protiv Dalmata iz godi-

³⁵ Petar Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb 1971.

³⁶ Vuk Stefanović Karadžić, Srpski rječnik, četvrto državno izdanje, u Beogradu 1935.

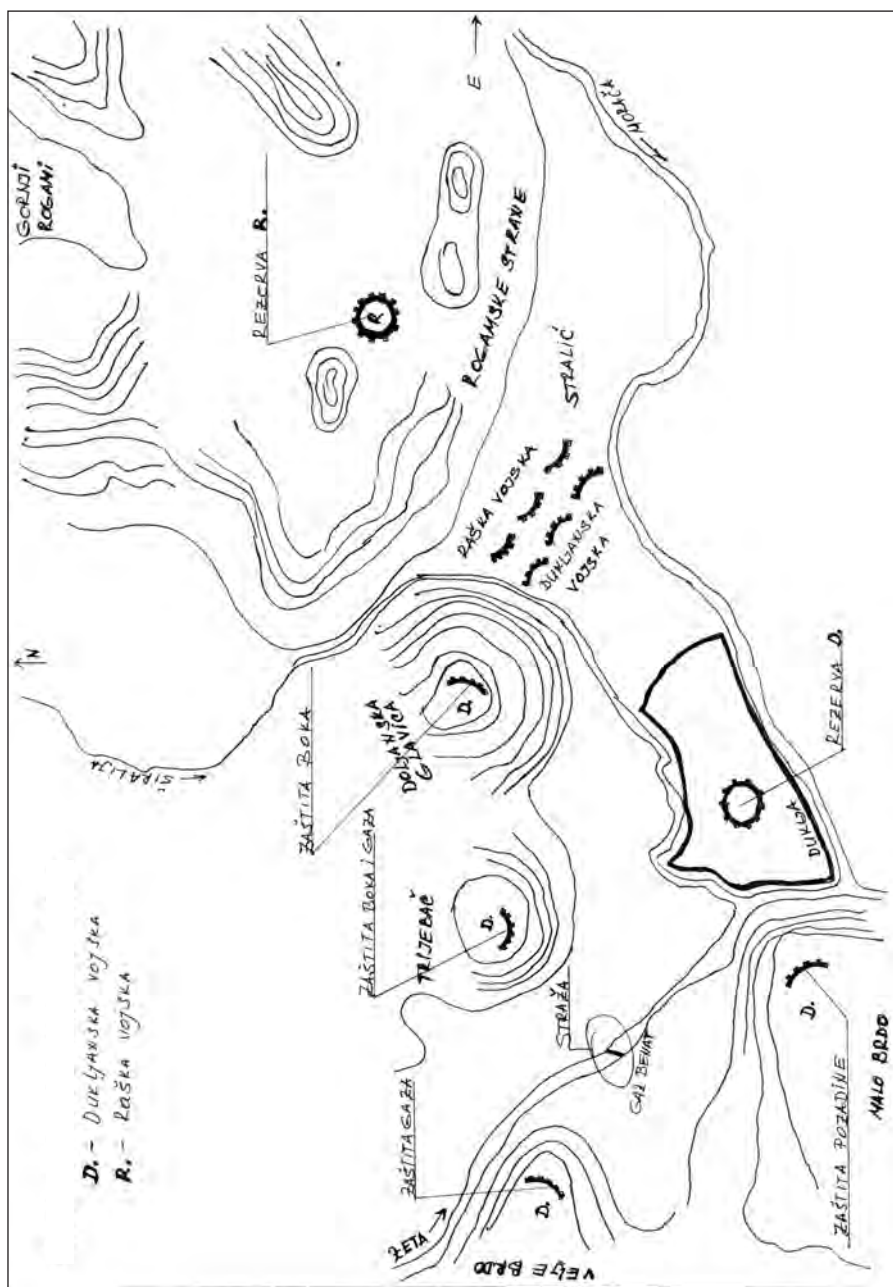
³⁷ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Vizantološki Institut SANU, Beograd 1971, tom IV, str. 27.

ne 1150. Kinam navodi da pred kraj ljeta putevi postaju najpogodniji za vojsku koja napada, jer tada drveće počinje da gubi lišće. Isti pisac³⁸ govoreći o učešću srpske vojske u vizantijskoj vojsci u ratu protiv ikonijuskog sulatana Arslana, godine 1176, govori da su vizantijski saveznici Huni i Romejima potčinjeni Srbi, ne stigavši na vrijeme, doprinijeli da se ratuje za vrijeme ljeta zbog čega su se, kako kaže, mnoge stvari pogoršale. Može se sa sigurnošću pretpostaviti da su Vukan i Kočapar morali prilikom planiranja vojnog pohoda kalkulirati sa činjenicom da marširanje odabranom komunikacijom pretpostavlja forsiranje gazova na rijekama Zeti i Morači da bi nastavili vojni pohod u Zetu i Dalmaciju. Dakle, sukob se, najvjerovatnije, dogodio u vrijeme niskog vodostaja ovih rijeka. A to je, u pravilu, period od ranog ljeta do rane jeseni, što uključuje vremenski period kasnog ljeta koji Kinam savjetuje. Kratak period kasne zime treba isključiti kao period sukoba zato što su u tom intervalu, u pravilu, snijegom zavijana planinska veza preko Morače, Rovaca, niz piperske planine do Duklje. Takođe, zavijana je i komunikacija koja vodi pravcem preko planinskog masiva Lovćena i Paštrovske gore na Zetsko i Dalmatinsko primorje. U svakom slučaju, zbog toga bi se Vukanove snage našle u velikim neprilikama koje bi mogle da imaju porazne posljedice za njegovu vojnu.

Geografska pozicija Duklje nalagala je izbor taktike bitke ratujućim vojskovođama. A na temelju navoda iz *Ljetopisa* koja kaže da se bitka odigrala u Duklji, iznad rijeke koja se zove Morača, da se zaključiti da se, bar, ishod bitke riješio u Duklji. Dakle, *intra muros* ostataka antičkog grada. Na takav zaključak navode i materijalne činjenice odnosno nađeni mačevi u rijeci Zeti. Takođe, i drugi dio šeste rečenice XLIII glave kaže da pogibe dio Dobroslavljevih ljudi, a on bi zarobljen. To će reći da je samo dio njegovih ljudi poginuo, dok se ostatak predao. Jer, u istoj rečenici se veli da Dobroslav bi zarobljen a nema pomena o zarobljavanju njegove vojske koja je očito priznala poraz i kralja, odnosno vojskovođe Dobroslava.

Sa taktičkog stanovišta bitka se može razmatrati samo načelno (Skica 4). Ali, na osnovu nalaza materijala u koritu rijeke Zete, u neposrednoj blizini gaza Benat, utvrdio sam da je Vukanova vojska, u konačnom, izvršila manevar opkoljavanja Dobroslavljeve vojske, tako što je nakon, očito uspješne bitke sa Dobroslavljevom zaštitom gaza Benat, forsirala rijeku Zetu i posjela visove Maloga i Veljega brda, naspram Duklje. Na taj način izvršila je taktičko opkoljavanje Dobroslavljeve vojske unutar bedema antičkog grada Duklje koja je dijelom izginula a većim dijelom se predala, nakon čega je kralj Dobroslav zarobljen. Međutim, vrijeme dana u kojem se desila bitka može se samo pretpostaviti. Razumna je pretpostavka da je počela izjutra zato što se bitka dogodila u vrijeme visokih temperatura. Dakle, u periodu

³⁸ Isto, str. 105.

Skica 4. Raspored vojski za bitku

između kasnog proljeća i rane jeseni, i vojskovođe su je morale završiti u prikladno vrijeme dana. Nije moguće ništa određenije kazati o tome koliko je bitka trajala. Način postrojavanja vojski, na temelju materijalnih dokaza i pisanih dokumenta, ne može se pretpostaviti, sem načelno. Učešće konjice, takođe, nije sa sigurnošću utvrđeno. O manevrima u toku bitke koje su primijenile vojskovođe ne može se, ni u kom slučaju, govoriti određeno. Takođe, nije moguće ništa određeno kazati o broju vojnika, osim načelno, na osnovu lingvističke analize rečenica Orbina i Dukljanina. Na temelju postojeće dokumentacije, sudim, da je Vukanova vojska bila nadmoćnija. Nije moguće ništa preciznije kazati ni o tome je li Vukan istovremeno izvršio napad glavninom snaga a potom izvršio opkoljavanje Dobroslava. To će reći da li se bitka sa zaštitnim Dobroslavljevim snagama odigrala istovremeno sa bitkom glavnine ili nakon što se njegova glavnina povukla u bedeme Duklje? Da li su vojskovođe uvodile rezervu u bitku ili ne, nije jasno? Ali, na osnovu Dukljanove i Orbino-ve tvrdnje, očito, da su se glavnine vojske sukobile na polju ispred Dokleje. Dakle, polju čiji se pojedini djelovi zovu Stralić, Priboj i Pod Strane koje je sa zapadne strane oivičeno Moračom. Zato Orbin i kaže da se bitka dogodila na rijeci Morači. Jer je ovo polje udaljeno od zidina Dokleje nekoliko stotina metara i ta rečenica svjedoči da se bitka dogodila na polju ispred bedema. Naturfakti i artefakti govore u prilog teze da su Vukan i Kočapar morali vojsku uobičajeno da postroje i podijele na glavninu, krila, rezervu, zaštitu, komoru i osmatrače. Komoru i njenu zaštitu vjerovatno je rasporedio u ataru sela Gornji Rogami, sa južne strane brda Vežešnika, u sredini njegove padine. Selo je oivičeno sa južne i jugoistočne strane brdašcima zvanim Rogamske strane na kojima se nalazi nekoliko suhomednih preistorijskih utvrda pogodnih za odbranu. A zbog svoje uzvišene pozicije pogodno je za osmatranje polja Stralić i unutrašnjosti bedema Duklje i Dobroslavljeve vojske. Ovo selo se nalazi sa sjeverozapadne strane polja ispred razvalina antičke Dokleje, opozitno njojzi. Udaljeno je od nje 1,2 kilometara vazdušne linije. Upravo ovu poziciju za taborovanje vojske koristio je vojvoda Božo Petrović³⁹ kada je 1876. godine sa svojom brigadom vršio zaštitu istočnog krila Crnogorske vojske tokom bitke na Trijepču. Vojska je upravo iz ovog sela izvršila manevar ka Trijepču, razbila trursku vojsku i prognala je preko rijeke Zete na njenu desnu obalu.

Dobroslav je glavninu snaga postavio je unutar zidina. Prelaze na rijeci je takođe zaštitio. Rezervu je postavio unutar bedema. Očito da je pravovremeno posio položaje unutar gradskih bedema Duklje jer se kaže u XLIII glavi da se bitka dogodila u Duklji u kojoj je Dobroslav, dakle, sačekao Vukana i Kočapara. Preko puta rijeke Zete, sa južne i jugozapadne strane, na Malom i Veljem brdu postavio je zaštitu koja je trebalo da ima dvojaku namjenu: da bude zaštita vojsci u slučaju eventualnog povlačenja i da spriječi ma-

³⁹ Milutin Mijušković, Velike crnogorske bitke, str. 405.

nevar opkoljavanja Dobroslavljevih snaga u gradskim bedemima. Isti takav manevar⁴⁰, ali iz obratnog pravca, od Podgorice, izvele su trupe Derviš-paše prilikom njegovog pokušaja posijedanja brda Trijebač, 26 avgusta 1876. godine, po starom kalendaru, u vrijeme Veljeg rata. On je od pravca Podgorice, Malim brdom, u pet sati poslije podne, poveo dvadeset tabora nizama, 3000 bašibozuka i 2000 Zebeka, idući preko Maloga brda pravcem prema Veljem brdu. Kada se našao iznad gazova na Zeti, naredio je da se deset bataljona nizama, bašibozuk i Zejbeci, naglo prebace preko rijeke Zete, upravo preko gaza na Šurmanu i Pod Kolovrat na suprotnu stranu i posjedne obližnji vrh brda Trijebač, kota 189, neposredno nslonjenu Doljansku glavicu i antičku kulu zvanu Muvaricu, koja flankira zapadni bedem antičke Dokleje. Deset bataljona vojske zadržao je na visovima Malog i Veljeg brda kao zaštitu za povlačenje ili moguću rezervu. Sticajem okolnosti Crnogorci su nakon tri protivjuriša na vrhu Trijepča uspjeli natjerati Turke na povlačenje, baš preko ovih gazova. Tom prilikom se udavilo ili tokom prelaza gaza bilo posječeno mnogo turskih vojnika. Vojvoda Gavro Vuković u svojim *Memoarima*, strana 365-66, kaže da su tom prilikom Crnogorci gonili Turke koji su u masam padali u Zetu i davili se. Kaže da ih je crnogorska vojska tjerala do Zete i sjekla kao snoplje. A neki su pošli za njima u Zetu, (na gazovima) hvatali ih po vodi i sjekli i prelazili na onu stranu Zete. Ali, nijesu bili kadri da zauzmu vis Maloga brda koje je štitilo tursko obezbjeđenje i artiljerija, a i noć je već padala. Dakle, i Dobroslav je koristio vis Maloga Brda sa koga je zaštita mogla, sa desne obale rijeke Zete, da štiti njegovu, moguću, odstupnicu. Upravo na brdu Trijebač ili njegovom podnožju, preko puta Duklje, sa zapadne strane, na lijevoj obali, a iznad gaza Benat, Dobroslav je postavio osmatračice, zaštitu gaza lijeve obale rijeke Zete i, moguće, rezervu za uvođenje u bitku.

O značaju ovoga visa te visa neposredno naslonjenog uz njega zvanog Doljanska glavica vojni kritičar Milutin Mijušković⁴¹ kaže: "Taj položaj pruža neposrednu zaštitu za prelaz preko Zete, pod uslovom da ga napadač čvrsto drži u svojoj vlasti". Trijebač je, inače, i u toku Drugog svetskog rata služilo italijanskoj vojsci kao otporna tačka i osmatračnica takozvanog Bloka koji je obuhvatao grad Podgoricu i njeno neposredno okruženje, dakle, Vraničke Njive i dio današnjeg sela Rogami uključujući i Duklju. Blok je u Rogamima bio ograđen bodljikavom žicom i rovovima tako da je vršio sigurnu zaštitu gaza Benat i svih gazova na rijeci Zeti, zatim vrh Maloga brda i brdo Trijebač na kojima su se nalazili osmatračici i otporne tačke. Potvrdu za moje mišljenje da su ovi visovi, svojevremeno, koristili za neposrednu zaštitu gazova na Zeti dobijam i na temelju ratnog materijala koji je nađen sa obje strane rijeke. To će reći da se bitka odvijala na objema obalama rijeke Zete

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Milutin Mijušković, *Velike crnogorske bitke*, str. 411.

koje je, prirodno, vodila vojska koja se nalazila u neposrednoj blizini jer je glavnina snaga bila vezana za samu okolinu Duklje.

Taktika koju je odabrao Vukan bila je prilagođena neobično povoljnoj borbenoj poziciji Dobroslavljevih trupa zaštićenih bedemima Duklje. A, takođe, i povoljnoj poziciji, u slučaju naznaka lošeg ishoda bitke, za izvlačenje Dobroslavljeve vojske preko gazova Šurman i Pod Kolovrat u pravcu Malog brda. Ove gazove su koristile i turske jedinice za prelazak rijeke Zete u toku Veljega rata od 1876. do 1878. godine. Vukan je odlučio da izvrši manevar opkoljavanja Dobroslavljeve vojske zato što je raspolagao većim vojnim snagama koje su mu dozvoljavale, bez štete, takvu upotrebu vojske. Posijedanje kružnog ratnog položaja i hvatanje kompletne neprijateljske vojske u krug je stara taktika o kojoj govori, takođe, vizantijski pisac Nićifor Grigora⁴². Pišući o bici Jovana Kantakuzena sa Seldžucima protiv rodopskog velikaša Momčila, juna 1345 godine, opisuje klopku koju mu je Jovan postavio. Jovan je vizantijsku vojsku ostavio nasuprot čelu Momčilove vojske, a seldžučku, kako kaže, koja bijaše prilično brojna, postavio je upravo u krug, da bi u središtu (kao u klopku i zamku) uhvatila Momčila sa čitavom njegovom vojskom. A kada su se izmiješali zvuci truba i bubnjeva i po varvarskim običajima Persijanaca (Turaka) u borbi uobičajena ratnička vika, nastala velika galama u čitavom kraju koja izaziva neočekivano veliki strah kod Momčila i prije okršaja naglo slomi onu oholost i pretjeranu samouvjerenost. A seldžučka pješadija je strijelama uništila Momčilovu konjicu i u direktnom sudaru prsa u prsa riješila ishod u Jovanovu korist. Jovan Zonara⁴³ piše o borbama Vizantinaca sa Samuilom i taktici opkoljavanja koju je koristio vizantijski car protiv Samuila oko 1014. godine i kaže da car posla jednog stratega sa njegovom jedinicom u nekom drugom pravcu ne bi li našao kakav zaobilazan i uspješan prolaz. Zato je i Vukan, u bici koja je predmet ovoga rada, dio vojske poslao da izvrši izviđanje i forsiranje gaza Benat i posjedne položaje na Malom i Veljem brdu. O izviđanju rijeke imamo podatke kod Jovana Skilice⁴⁴ koji piše o ratu Vasilija II protiv Samuila u okolini Soluna, godine 995/6. Kaže kako se usljed velikih kiša rijeka u more pretvorila tako da sukob nije bio moguć pa je car naredio da magistar izvidi rijeku Sperhej u gornjem i donjem toku i pronade mjesto preko kojeg može preći sa vojskom. Dalje kaže da je car noću sakupio vojsku i prešao rijeku te napao Samuila i one koji su oko njega bezbrižno spavali. I ogromna vojska Samuilova bi pobijena. Teofilakt Simokata⁴⁵, kako smo već kazali, opisuje forsiranje rijeke vojskovođe, cara Mavrikija, Petra, godine 595, i kaže a je strateg natjerao vizantijsku vojsku

⁴² Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, SANU, Beograd 1986, tom VI, str. 261.

⁴³ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, SANU, Beograd 1966, tom III, str. 249.

⁴⁴ Isto, str. 90.

⁴⁵ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, SANU, Beograd 1955, tom I, str. 119.

da prelazi rijeku grupno da ne bi, prelazeći u malim odredima, postala žrtva neprijatelja. Mogućnost zasjede na gazovima je uvijek velika i o njoj svaki komadant mora da vodi računa. Nju je koristio i Dobroslav o čemu svjedoči srednjovjekovni ratni materijal izvađen sa dna rijeke iz neposrednje blizine gazova. Nićifor Grigora⁴⁶, pišući o povratku Jovana Kantakuzena u Veriju, početkom ljeta 1343. godine, kaže da su mu zasjedu na drugoj obali Vardara postavili Tribali, njih 2000 na broju, tamo gdje zaista bijaše vjerovatno da će car sa vojskom preći, kako bi iznenada one koji ne očekuju u prelazu rijeke napali i brzo postigli blistavu pobjedu.

Inače, Gazovi na Šurman i Kolovart, ispod bedema Duklje, bili su pod kontrolom trupa kralja Dobroslava i na njima nije bilo moguće vršiti forsiranje rijeke. Potvrda za ovakav stav nalazi se u ratnom materijalu koji je nađen, isključivo u neposrednoj blizini gaza Benat. Na gazovima na Šurmanu i Kolovratu nijesam našao ostatke ranosrednjovjekovnog ratnog materijala, iako sam izvršio detaljno rekognosciranje korita rijeke Zete. Inače, najpovoljnije rješenje za forsiranje rijeke Zete jeste forsiranje na gazu zvanom Benat. Upravo na Bentu je moguće preći rijeku i istovremeno kontrolisati suprotnu stranu, odnosno polje zvano Vranićke Njive, dok vojska prelazi rijeku sprječavajući da je neprijatelj razbijenu na dva dijela napadne i uništi. Upravo na tom mjestu pronađeo je opisano oružje. Vulkan je imao i još jedan taktički razlog da izvrši forsiranje rijeke na gazu Benat, zato što, ukoliko ne ovlada vrhom Maloga brda, rizikuje da mu se Dobroslav izvuče iz bitke i tom prilikom jednostavno i efikasno sa oštre strmine Maloga brda sprječava vojsku bilo da krene u potjeru za njime bilo da pređe rijeku Zetu. Čak mogao bi da ga dovede u loš taktički položaj na način što bi ga, kontrolišući prelaz rijeke sa padina Maloga i Veljega brda, efikasno sprječavao da forsiranjem pređe rijeku Zetu i nastavi marševanje u Zetu i Dalmaciju.

Što se bitke u Duklji tiče, radi mogućeg upoređenja, vrijedi citirati nekoliko starih autora koji pišu o nekim konkretnim bitkama iz antičke i srednjovjekovne prošlosti. U vezi sa postrojanjem vojske pred bitku Makijaveli savjetuje da se vojskovođa mora voditi računa da mu vjetar prašinom a sunce svojim zracima ne smiju zaklanjati vidik vojsci. Čak navodi da se taktika bitke treba pripremiti ne samo da sunce ne udara vojsci u lice prilikom prvog sudara, već da mu se što tako ne desi ni tokom dana odnosno za sve vrijeme trajanja bitke. O ovom piše i Tit Livije navodeći da je Hanibal pobijedio Rimljane kod Kane 216. g.p.n.e tako što je vještim manevrom na bokovima i uz pomoć konjice koja je obustavila gonjenje rimske konjice zašao Rimljanima iza leđa te ih napao tako da se rimska vojska postrojila prema suncu i zato je izgubila bitku u kojoj je izginulo 36.000 rimskih vojnika⁴⁷.

⁴⁶ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, SANU, Beograd 1986, tom VI, str.

⁴⁷ Knjiga XXII, str. 43.

U tom smislu plato na kome je Duklja povoljan je za obadvije vojske. Jer je, u dužem pravcu, položen u pravcu sjeveroistoka i sunce, do podne, nijednoj vojsci ne može da bude okrenuto u lice. A, ako se to desi, zbog geomorfologije terena koji je istočnom polovinom dužine niža pleistocenska terasa, ona vojska kojoj je sunce okrenuto u lice ima povoljniju poziciju. Zato što bi se vojska kojoj je sunce okrenuto u leđa našlo u pleistocenskoj depresiji, dubokoj petnaest metara, i izložena bi bila pogibiji od strijelaca koji bi je desetkovali strelicama sa oštro odsječene i teže osvojive uzvisine. No, ne mislim da treba previše raspravljati o primijenjoj vojnoj taktuci niti o rasporedu vojske jer je to spekulativna disciplina. Ali smatram da treba da i o tome kažem nekoliko rečenica, s ciljem da uputim čitaoca na način vođenja bitke u srednjem vijeku.

Poznavalac srednjovjekovnog načina ratovanja Nikola Makijaveli u svojim vojno-teorijskim raspravama piše da su Rimljani pripremali bojne redove za bitku tako što su u prve redove postavljali kopljanike, u drugi red iza njih takozvane prednjake, u treći, jednako poredane smještali su takozvane trijare. Konje svih triju postrojbi postavljali su s desne i lijeve strane triju četa. Konjičke jedinice su se prema svom obliku i mjestu nazivale "alae", što će reći krila, jer su bile poput krila tog korpusa. Prva je postrojba kopljanika, koja je stajala na čelu, imala tako zbijene redove da bi mogla odoljeti neprijatelju i zadržati ga. Druga postrojba, budući da nije započinjala borbu nego je morala prvoj pomoći bude li potučena ili odbijena, nije se gusto svrstavala, nego su joj redovi bili prorijedeni, pa je mogla bez nereda prihvatiti prvu kad je neprijatelj potisne ili prisili na povlačenje. Treća je postrojba trijara imala još proredenije redove od prve kako bi, bude li potrebno, mogla prihvatiti prve dvije. Na kraju konstatuje da bi se u bici ove postrojbe povlačile jedna u drugu držeći bojne redove gustim sve dok se ne povuku u postrojbu trijara, i ako bi tada bile savladane, budući da se više nijesu mogle obnoviti, gubile bi bitku. Makijaveli kaže da savremene hrišćanske vojske nemaju tu vrlinu jer im svrstavanje u bojni red nije dovoljno gusto od čela do leđa, nemajući mogućnost povlačenja u drugu liniju sve tri zajedno isprepletaju i same sebe razbiju. Kad je, naime, ona sprijeda potisnuta, sudari se s drugom, ako druga hoće istupi, nastane takva zbrka, da često, i najmanja nezgoda upropasti vojsku. A to im se uvijek događa kad je polje veliko kao, kako navodi primjer, kod Ravene. Ali kad se područje gdje se bore suzi, prepuštaju se gore opisanom neredu ne misleći kako tome da doskoče. On navodi primjer o kome mu je govorio Ciriaco dal Borgo, stari zapovjednik firentinske pješadije, koji mu je kazivao kako ga niko nikad nije razbio sem prijateljske konjice. Zato, veli, Švajcarci, majstori modernog ratovanja, više nego o čemu drugome vode računa o tome kako će se skloniti po strani da na njih ne nasrne vlastita konjica ako bude razbijena. Kinam⁴⁸ opisuje bojni poredak

⁴⁸ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, SANU, Beograd 1971, tom IV, str. 97.

Vizantinaca u ugro-vizantijskom ratu iz 1167. godine u Sremu. Kaže da su u prvom bojnom redu Skiti i najveći dio Persijskog odreda sa nekolicinom konjanika koji se bore kopljima, zatim da sa oba krila nastupaju romejske falange. Iza ovih su išli laki hopliti (pješaika naoružana lakim kopljima) pomiješani sa strijelcima i teško naoružana persijska falanga; za ovima sa obje strane išla su petorica vojskovođa cara Manojla sa Romejima Alamanima i Persijancima a na začelju je bio strateg Andronik sa mnogim carevim ljudima vrijednim pomena i vojskom koja je nosila koplja i izdužene štitove. Potom nastavlja opis taktike i kaže da je car znao da flangu čine najodabraniji ratnici i naredio je da vojskovođa Andronik obrnutim redom postroji vojsku i da prvim bojnim redovima izda naredenje da strijelama gađaju Hune. A kad Vizantinci budu vidjeli da Huni na njih jurišaju, da bježe ne u opravcu vojske već više u stranu tako da kada ih Huni budu gonili da se razdvoje na dvije strane i ostave prazan prostor za hunske falange koju je namjeravao krilnim jedinicama, već, nezaštićenu, da napadne i uništi.

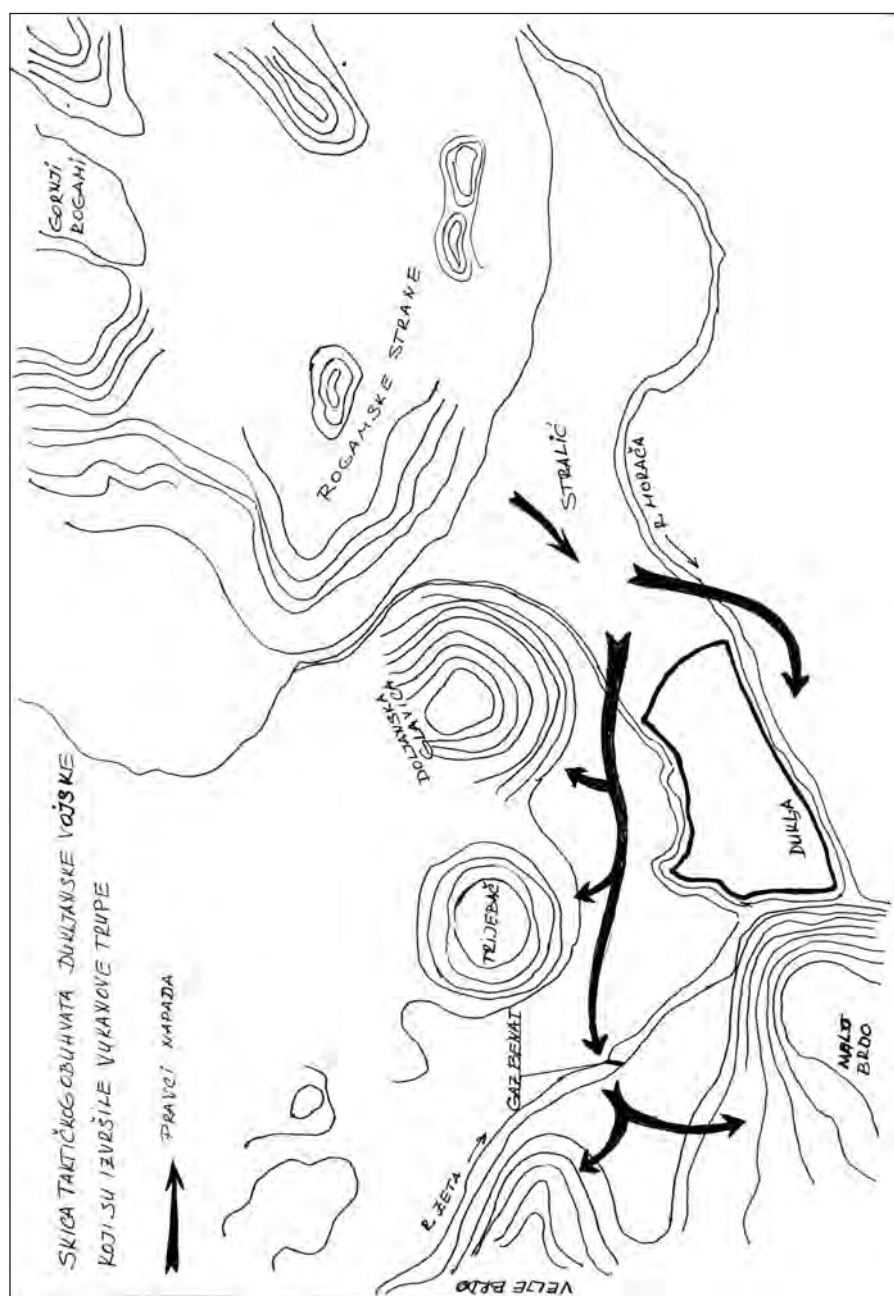
O naoružanju koje se u to vrijeme koristilo pisali su mnogi autori ali je Teodor Prodrom⁴⁹ najzahvalniji za citiranje ovim povodom. U jednoj svojoj poemi govori o naoružanju vojske Manojla I Komnina i kaže kako je vojsku prije bitke za okršaj vježbao. Veli: dugo si koplje šiljio, šljemove čistio, luk pripremao, mač oštrio; starješine jedinica raspoređivali su krila vojske, konjanici su uvježbavali konjicu za bojni red, bačali su koplja, a duge lukove zapinjali i iz dana u dan svakoj vještini Arejevoj se vježbali. Pseudo-Mavrikije⁵⁰ daje savjete o vojnoj taktici, tvrdeći da se kod logorovnja treba čuvati šumovitih mjesta koliko je moguće. Jer preko takvih mjesta lako se vrše prepad i krađe konja. Pješadiju smještati u poretku i unutar opkopa, konjicu izvan ovoga, straže postaviti podalje, unaokolo konja koji pasu. Nastavlja opisom načina vođenja bitke kad dođe vrijeme za nju i predlaže da ne treba stavljati suviše duboke bojne redove protiv neprijatelja, niti izvoditi napade samo frontalno, nego i sa drugih strana. A ako oni, kako se obično dešava, držeći neki jače utvrđeni položaj i čuvajući zaleđe sprječavaju zaokruživanje ili napad sa bokova ili leđa, onda je nužno da jedan dio pođe u zasjedu, a drugi da se naočigled njima dade u bjekstvo, da bi oni tako, obuzeti nadom gonjenja, napustili utvrđenje, i tada se ovi na njihov povrate, a oni iz zasjede na njih izvrše juriš.

Upravo, na ovaj način, napadom sa svih strana, i okruživanjem Dobroslavljeve vojske Vukan je uspio taktički da nadmudri Dobroslava i da negovu povoljnu odbrambenu poziciju pretvori u klopku, kobnu po njega samoga (Skica 5).

Teodor Prodrom kaže i da na uskim prelazima rijeka ili položaja potrebno je na svaki način da zaštitnica bude spremna za borbu, prema položaju

⁴⁹ Isto, str. 180.

⁵⁰ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, SANU, Beograd 1955, tom I, str.137- 139.

Skica 5. Skica taktičkog obuhvata dukljanske vojske

mјesta. Jer tada se dešava da neprijatelji napadaju pošto je vojska podijeljena, a oni koji idu naprijed ne mogu pomoći onima pozadi.

Inače, izduženi plato ispred ostataka antičke Dokleje, je dug nekih 2 kilometra. U geološkom pogledu sastavljen je od dva platoa koji su formirani u geološkoj praistoriji i položen je u dužini od dva kilometra inad rijeke Morače. Osnovni, viši, formiran je u procesu stvaranja Čemovskog polja i sačinjava gološku cjelinu sa njime. Niži plato je, u stvari, nastao u procesu hidroerozije u vrijeme interglacijacija i predstavlja prvu pleistocensku terasu. Ova pleistocenska terasa je formirana uzduž izduženog platoa i cijepa ga na pola. Sa taktičkog stanovišta veoma je povoljan za vođenje bitke. Ovo zato što oba platoa raspolazu dovoljnom dužinom i širinom na kojoj se može odvijati oružani sukob dvije vojske. Način ratovanja u antici i srednjem vijeku podrazumijevao je da se borbeni poredak postavlja u nekoj od formi kao što su falange, kare, kliješta ili slično. Obavezno je izdvajanje lijevog i desnog krila i rezerve.

Intra muros antičke Dokleje, inače, je idealno mjesto za rezervu, moguće i za dio komore. Čak omogućava da se njeno brojno stanje sakrije od pogleda neprijatelja i da se njome manipuliše na rastojanju od nekoliko stotina metara. Ovo na način što je rezerva u stanju da interveniše u roku od nekoliko minuta od momenta kada dobije znak trubom ili rogom za ulazak u bitku. Izgleda da je siloviti napad Kočapara i Belkana (Vukana) uslovio da se Dobroslav povuče u zidine Dokleje iz kojih je moguće organizovati odbranu. A moguće je i da se preko gaza ispod Dokleje zvanog Šurman, i koji se može kontrolisati iz Dokleje, forsira Zeta i povuku trupe na Malo brdo. Ono je, zbog visoke kote i strmih padina povoljno za sačekivanje napada. Da bi presjekao odstupnicu Kočapar je morao da savlada zaštitu povlačenja postavljenu na Malom i Veljem brdu, vjerovatno, i na Trijepču jer je materijal nađen po dnu rijeke uz obje obale. Stoga je morao forsirati rijeku Zetu koju su zaštitne Dobroslavljeve snage morale da brane da bi spriječile da se glavnina vojske nađe u klopci, u zidinama Dokleje, opkoljenim sa tri strane koritima dviju rijeka i jednog dubokog potoka a sa četvrte strane Vukanovom vojskom.

Nađeni ranosrednjovjekovni ratni materijal svjedoči da je upravo u neposrednoj okolini gaza, po obadvije strane, došlo do sukoba koji je, očito, bio neprijatan za dukljansku vojsku. Nakon što je porazila Dobroslavljeve zaštitne trupe, Vukanova vojska je izvršila zauzimanje visova na Veljem i Malom brdu. Tek tada je bitka okončana jer se Dobroslavljeva vojska našla opkoljena u Dokleji i bila je primorana na predaju. O tom svjedoči i rečenica iz *Ljetopisa*, koja kaže: "Pogibe dio Dobroslavljevih ljudi, a on bi zarobljen"⁵¹. Dakle, dukljanska vojska se povukla iz bitke u zidine Duklje, jer je dio ljudi

⁵¹ Dr Eduard Peričić, *Ljetopis popa Dukljanina*, Bar 1988.

poginuo, a, u međuvremenu, preostala vojska je bila okružena Vukanovim snagama. Tada je okončana bitka u kojoj je poražena dukljanska vojska koje se predala Vukanovim i Kočaparovim snagama.

Zaključak

U svakom slučaju, politički i vojni rezultat sukoba Dobroslavljeve i Vukanove vojske nije relevantan za ocjenjivanje istotorigrafske validnosti XLIII glave *Ljetopisa*. Razlog je u tome što je ishod bitke između bilo kojih vojski rezultat zbira različitih faktora koji utiču na njen konačan ishod. Čak, on je i rezultat i izvjesnih srećnih okolnosti o kojima mi u ovom tekstu ne možemo da sudimo. A kako ne raspolažemo niti pisanim niti materijanim dokumentima, nemamo osnova da izvedemo bilo kakve osnovane zaključke niti o detaljima poput broja vojnika zaraćenih strana, uticaja vremenskog faktora, količine i vrste naoružanja, konkretnog postrojavanja vojske i slično. Moguće da su ovi faktori pojedinačno ili više njih zbirno, u taktičkom smislu, odlučili bitku. Zato što sve bitke u istoriji nalikuju pratiji šaha čiji učesnici moraju da postave figure na određena mjesta. Dok rezultat bude posljedica umješnosti, znanja, uigranosti, hrabrosti, sreće, naročito, psihičkog stanja igrača, pa i mnogo čega drugoga.

Međutim, neosporno da su povezane tvrdnje iskazane u šestoj i sedmoj rečenici XLIII glave *Letopisa* sa geografskim uslovima, uslovima za organizovanje sukoba vojski i nađenog srednjovjekovnog materijala u arealu antičkog grada Duklje. Zato rečenice iz XLIII glave koje govore o bici u Duklji, sa stanovišta vojne strategije i taktike kao i geografsko-saobraćajnih razloga imaju logično utemeljenje. Preciznije kazano, postojali su ozbiljni razlozi da Dobroslav dočeka neprijateljsku vojsku u arealu antičke Duklje. Upravo, pomenuta bitka dogodila se, sa vojničkog stanovišta, na brižljivo i dobro odabranom mjestu. Dakle, bitka između dukljanske i raške vojske zaista se odigrala u Duklji na samom početku dvanaestog vijeka, i činjenica je istorijskog značaja. A XLIII glava *Ljetopisa* je prvorazredan istorijski izvor za izučavanje naše ranosrednjevjekovne prošlosti.